



Terecht overstaprecht?

Doorstroom havo-vwo

Rianne Exalto
Daniëlle Sipkens
Ton Klein
Debbie Kooij

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	9
1.1	Achtergrond.....	9
1.2	Doorstroompercentages	10
1.3	Leeswijzer	10
2	Onderzoekopzet en werkwijze	13
2.1	Onderzoeksvragen.....	13
2.2	Verloop van het onderzoek	13
2.3	Beschrijving van de steekproef – scholen	15
2.4	Beschrijving van de steekproef – ouders.....	15
2.5	Beschrijving van de steekproef – leerlingen.....	16
3	De doorstroom havo-vwo	17
3.1	De huidige situatie.....	17
3.2	Het toelatingsbeleid	23
3.3	De toekomst	29
4	Conclusies.....	34
4.1	Huidige situatie.....	34
4.2	Voorwaarden voor doorstroom	35
4.3	Toekomst.....	36
4.4	Algemene conclusie en aanbeveling	37
Bijlage 1	Tabellenrapport scholen	38
Bijlage 2	Tabellenrapport ouders	48
Bijlage 3	Tabellenrapport leerlingen	60
Bijlage 4	Interviewleidraad ouders.....	69

Managementsamenvatting

Aanleiding

In juli 2017 kwam een leerling in het nieuws, omdat zij na het behalen van haar havo-diploma wilde doorstromen naar het vwo, maar dit niet mocht vanwege aanvullende eisen van de school. De leerling had een te laag gemiddelde om door te stromen. Naar aanleiding van dit bericht zijn er Kamervragen¹ gesteld over de overgang havo-vwo. Op dit moment mogen scholen zelf bepalen welke eisen zij stellen voor toelating tot het vwo, met als gevolg dat er verschillende eisen worden gesteld door scholen. Door het stellen van verschillende eisen worden er door leerlingen die willen doorstromen, drempels ervaren.

Het havo heeft de opdracht om leerlingen voor te bereiden op aansluitend hoger beroepsonderwijs². Dit in tegenstelling tot het vmbo, waarin in de Wet op het voortgezet onderwijs (WVO) beschreven staat dat het vmbo de leerlingen moet voorbereiden op zowel aansluitend beroepsonderwijs als het havo³. Desondanks waren er in het schooljaar 2015-2016 5,2% van de havo-leerlingen die zijn doorgestroomd naar het vwo. Door de verschillen in exameneisen voor het havo en het vwo kan een goede aansluiting daartussen belemmerd worden.

Het ministerie van OCW wil om bovenstaande redenen inzicht verkrijgen in de aanvullende toelatingseisen die vwo-scholen hanteren en wat de belemmeringen kunnen zijn in de overgang van havo naar vwo. Op basis van de uitkomsten van dit onderzoek wordt gekeken of er aanleiding is om eventueel een doorstroomrecht vwo te introduceren.

Onderzoeksvragen

Dit onderzoek geeft inzicht in de toelatingcriteria die vwo-scholen hanteren, de wensen voor de toekomst en de mogelijke consequenties van een doorstroomrecht volgens scholen, ouders en leerlingen. De onderzoeksvragen zijn per onderwerp als volgt geformuleerd:

Huidige situatie

- Op welke wijze gaan vo-scholen om met de overgang van havo naar vwo?
- Wat is de tevredenheid van ouders en leerlingen?
- Is er/welk verschil is er in de eisen per profiel?
- Wat valt er te zeggen over de leerlingen die wel worden toegelaten?
- Welke prikkels in het systeem (bekostiging, toezicht, etc.) ontmoedigen leerlingen om te stapelen ('opstroom') en scholen om leerlingen daartoe in staat te stellen

¹ <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail?id=2017D21233>

² <http://wetten.overheid.nl/BWBR0002399/2017-08-01/0/Titeldeell/AfdelingI/HoofdstukI/Paragraaf1/Artikel8/afdrukken+informatie>

³ <http://wetten.overheid.nl/BWBR0002399/2017-08-01/0/Titeldeell/AfdelingI/HoofdstukI/Paragraaf1/Artikel9/afdrukken+informatie>

Voorwaarden voor doorstroom

- Onder welke voorwaarden kunnen gediplomeerde havoleerlingen doorstromen naar het vwo?
- Wat is de invloed van de toelatingscode vmbo-havo op het toelatings- en aansluitingsbeleid van de doorstroom havo-vwo?
- Waarom hanteren scholen de voorwaarden?
- Worden er uitzonderingen gemaakt op de voorwaarden?
- Hoe vaak melden gediplomeerde havoleerlingen zich voor het vwo en hoeveel van deze leerlingen worden toegelaten?
- Hoe zijn deze voorwaarden in schoolbeleid en communicatie door de school verankerd?

Toekomst

- Wat achten havo- en/of vwo-scholen/leraren nodig om de overgang van havo naar vwo zo soepel mogelijk te verlopen?
- Wat zouden volgens relevante partijen (schoolleiders, leraren, ouders, leerlingen, overheid etc.) positieve gevolgen van een doorstroomrecht havo-vwo kunnen zijn?
- Wat zouden volgens relevante partijen (schoolleiders, leraren, ouders, leerlingen, overheid etc.) negatieve gevolgen van een doorstroomrecht havo-vwo kunnen zijn?

Onderzoeksopzet

Van de 697 scholen in Nederland hebben 199 scholen de vragenlijst ingevuld. De respons is daarmee 29%.⁴ Hiervan is 65% afdelingsleider, 20% decaan en 9% directeur.

Van de ouders hebben 781 ouders de vragenlijst gemaakt. Van de totale respons hebben 50 ouders een zoon of dochter die is overgestapt naar het vwo na het behalen van het havo-diploma. Wel kregen alle ouders de vraag over het wel/niet invoeren van het doorstroomrecht.

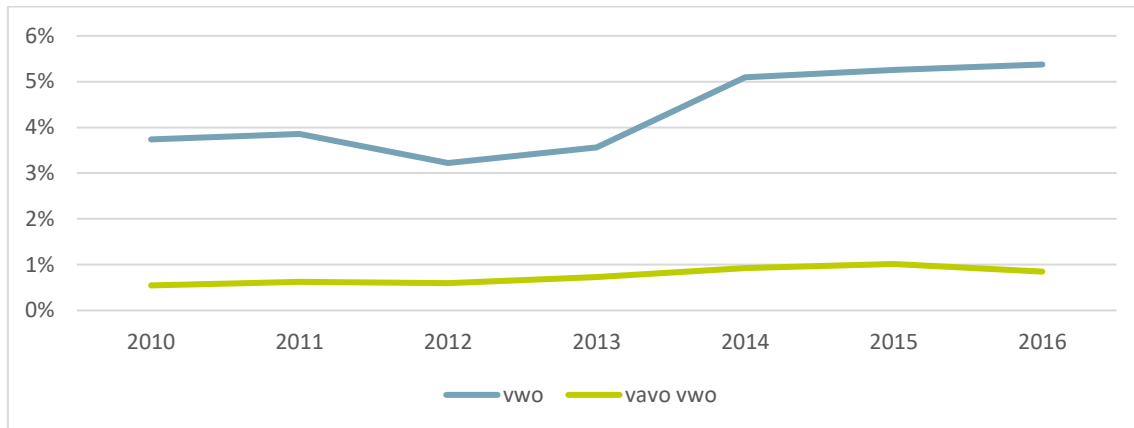
De leerlingvragenlijst is ingevuld door 303 leerlingen die havo of vwo volgen. In totaal zijn er 18 leerlingen die na het behalen van hun havo-diploma naar het vwo zijn gegaan. Wel kregen alle leerlingen de vraag over het wel/niet invoeren van het doorstroomrecht.

Doorstroom naar het vwo

In het onderstaande figuur is te zien dat het aantal leerlingen dat na het havo doorstroomt naar het vwo, licht is toegenomen. De meeste leerlingen die na het afronden van het havo doorgestroomd zijn naar het vwo, behalen binnen twee jaar hun vwo-diploma.

⁴ De betrouwbaarheidsinterval is 5,9 bij confidence level 95%. Dat betekent dat als 50% van de respondenten antwoord A kiest, we met 95% zekerheid kunnen zeggen dat de resultaten van de gehele populatie tussen de 44,1% en de 55,9% liggen.

Figuur 1.1. Percentage geslaagde havisten dat doorstroomt naar het vwo (bron: DUO).



Conclusies en aanbeveling

De conclusies zijn gebaseerd op de antwoorden op de vragenlijsten, interviews en groepsgesprekken. Allereerst volgen de conclusies per geclusterd onderwerp. Daarna volgt de algehele conclusie en aanbeveling.

Huidige situatie

Er bestaan grote verschillen in hoe scholen omgaan met de overgang van havo naar vwo. Er zijn scholen waar leerlingen zelfstandig een extra vak moeten bijspijkeren in de zomervakantie tot scholen met volledige doorstroomprogramma's.

Men is over het algemeen tevreden over de overgang van havo naar vwo, maar er is zeker ruimte voor verbetering. Voor ouders en scholen verschillen de knelpunten van de overgang. Voor scholen zijn de meest voorkomende drie knelpunten als volgt:

- Afstemming van de profielen of het vakkenpakket tussen havo en vwo.
- De verschillen in de moeilijkheidsgraad van de vakken tussen havo en vwo.
- De vakinhoudelijke afstemming tussen havo en vwo.

Ouders benoemen andere knelpunten bij de overgang:

- De aansluiting tussen de moderne vreemde talen.
- In de toelatingseisen die gesteld worden aan havo leerlingen om toegelaten te worden tot het vwo.
- De manier of het moment waarop het toelatingsbeleid kenbaar wordt gemaakt aan ouders en leerlingen.

Voorwaarden voor doorstroom

De meeste scholen stellen toelatingseisen voor doorstroom naar het vwo. In de meeste gevallen is dit een cijferreis en/of een positief advies vanuit het docententeam van de havo. De meerderheid van de scholen geeft aan dat zij weleens uitzonderingen maken op de voorwaarden. Uitzonderingen worden gemaakt voor leerlingen die een tiende tekort komen of om persoonlijke omstandigheden.

De voorwaarden om toegelaten te worden tot het vwo worden veelal op een voorlichtingsavond aan ouders verteld. Een deel van de scholen geeft aan dat deze toelatingseisen ook in de schoolgids of op de schoolwebsite staan.

Toekomst

Om de overgang tussen havo en vwo beter te laten verlopen, is het van belang dat de periode voor de overstap soepeler verloopt. Leerlingen en ouders moeten tijdig worden geïnformeerd over de mogelijkheid om over te stappen. Daarnaast is begeleiding op maat bieden aan leerlingen belangrijk.

De meeste scholen zijn tegen een doorstroomrecht. Ouders en leerlingen zijn veelal voor een doorstroomrecht. Een doorstroomrecht wordt door ouders gezien als een mogelijkheid, in plaats van een recht. Zij willen dat de mogelijkheid om door te stromen er is en niet bij voorbaat is afgesloten.

Scholen, ouders en leerlingen noemen als belangrijkste reden het bieden van gelijke kansen aan iedere leerling. Bijna de helft van de ouders en leerlingen noemt ook als positief gevolg dat leerlingen de keuze voor een vervolgopleiding uit kunnen stellen.

Scholen, ouders en leerlingen noemen als negatieve gevolgen van een doorstroomrecht dat er meer leerlingen op het vwo komen voor wie het niet passend is en dat de uitval op het vwo zal toenemen. Wanneer er meer leerlingen uitvallen op het vwo, worden scholen hier door de onderwijsinspectie op 'afgerekend'.

Mocht er toch een doorstroomrecht komen, zijn er volgens de scholen een aantal dingen nodig voor een soepele overgang naar het vwo:

- Meer mogelijkheden voor het volgen van extra lessen of vakken.
- Meer mogelijkheden om in havo-5 al vakken op vwo-niveau te volgen (om te kijken of vwo bij de leerling past).
- Goede voorlichting.
- Doorstroomprogramma.
- Soepeler toezicht van de onderwijsinspectie op rendement van scholen.

Algehele conclusie

Over het algemeen lijken er geen grote knelpunten te bestaan in de huidige situatie rondom de doorstroom van havo-5 naar vwo, maar er is wel veel ruimte voor verbetering. Met name op het voortraject van havo naar vwo is nog veel te winnen. Tijdig anticiperen op een eventuele doorstroom naar het vwo is belangrijk, bijvoorbeeld door tijdig informatie te geven (en vindbaar maken) en leerlingen al tijdig begeleiding op maat te bieden. Eigenlijk zou er bij de school sprake moeten zijn van een continue loopbaan- en beroepsoriëntatie (LOB) voor de leerling. We zien dat er grote verschillen zijn tussen scholen in de mate waarin zij tijdig anticiperen op een eventuele doorstroom. Het verdient dan ook aanbeveling om de wijze waarop de voorlopers dit aanpakken, nader te onderzoeken en uit te lichten.

De ervaringen van scholen, ouders en leerlingen komen in grote lijnen met elkaar overeen. De meningen lopen wel duidelijk uiteen over de wenselijkheid van een doorstroomrecht. Scholen zijn namelijk veelal tegen een doorstroomrecht, terwijl overwegend veel ouders en leerlingen juist voorstander zijn van een doorstroomrecht.

1 Inleiding

Voor u ligt het rapport 'Terecht overstaprecht? Doorstroom havo-vwo'. Oberon heeft in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) onderzocht hoe de huidige situatie rondom doorstroom havo-vwo is volgens scholen, ouders en leerlingen en wat deze drie groepen wenselijk vinden voor de toekomst voor de doorstroom havo-vwo.

1.1 Achtergrond

In juli 2017 kwam een leerling van het Amsterdamse Berlage Lyceum in het nieuws, omdat zij na het behalen van haar havo-diploma wilde doorstromen naar het vwo, maar dit niet mocht vanwege aanvullende eisen van de school. De leerling had een te laag gemiddelde om door te stromen naar het vwo. Naar aanleiding van dit bericht zijn er Kamervragen gesteld over de overgang havo-vwo. Uit de beantwoording van de Kamervragen⁵ komt de aanleiding en noodzaak van dit onderzoek naar voren: in de huidige situatie mogen scholen zelf bepalen welke eisen zij stellen voor toelating tot het vwo met als gevolg dat er verschillende eisen worden gesteld door scholen. Dit zorgt ervoor dat leerlingen die willen doorstromen, drempels ervaren en dat de kansongelijkheid wordt vergroot. Het ministerie wil inzicht in de aanvullende toelatingseisen die vwo-scholen hanteren en of dit een aanleiding is om eventueel een doorstroomrecht vwo te introduceren.

Onderwijsinhoudelijke aansluiting havo-vwo

Zoals in de Wet op het voortgezet onderwijs (WVO) staat beschreven, heeft het havo de opdracht om leerlingen voor te bereiden op aansluitend hoger beroepsonderwijs⁶. Dit in tegenstelling tot het vmbo, waarin in de WVO beschreven staat dat het vmbo de leerlingen moet voorbereiden op zowel aansluitend beroepsonderwijs als het havo⁷. Desondanks waren er in schooljaar 2015-2016 5,2% van de havo-leerlingen die zijn doorgestroomd naar het vwo. Er zijn een aantal verschillen tussen de exameneisen voor het havo en het vwo die een goede aansluiting belemmeren:

- Havo-leerlingen doen examen in zeven vakken, vwo-leerlingen in acht vakken. Vwo-leerlingen moeten namelijk ook examen doen in een tweede vreemde taal.
- In het havo-profiel cultuur en maatschappij is wiskunde niet verplicht. Op het vwo maakt wiskunde deel uit van ieder profiel, ook cultuur en maatschappij. Voor havo-leerlingen met het profiel cultuur en maatschappij die geen examen hebben gedaan in wiskunde is er dus een belemmering om door te stromen naar het vwo.

Er zijn ook een aantal factoren die de overgang mogelijk versoepelen, zoals profielen die op grote lijnen hetzelfde zijn tussen havo en vwo.

Om er voor te zorgen dat havo-leerlingen een zo groot mogelijke kans hebben te slagen op het vwo, stellen scholen aanvullende toelatingseisen. Daarnaast kunnen ook andere motieven een rol spelen, zoals mogelijk lagere eindexamenresultaten of opmerkingen van de onderwijsinspectie.

⁵ <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail?id=2017D21233>

⁶ <http://wetten.overheid.nl/BWBR0002399/2017-08-01/0/Titeldeell/AfdelingI/HoofdstukI/Paragraaf1/Artikel8/afdrukken+informatie>

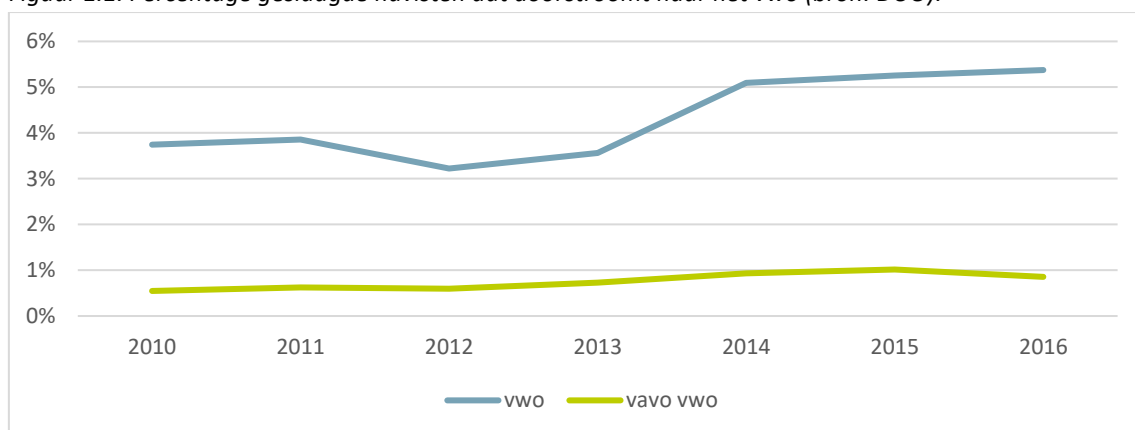
⁷ <http://wetten.overheid.nl/BWBR0002399/2017-08-01/0/Titeldeell/AfdelingI/HoofdstukI/Paragraaf1/Artikel9/afdrukken+informatie>

Om zicht te krijgen op de doorstroompercentages door de jaren heen en de slagingspercentages van doorstroomleerlingen, heeft DUO een aantal analyses uitgevoerd.

1.2 Doorstroompercentages

Het aantal leerlingen dat na het havo doorstroomt naar het vwo, is de afgelopen jaren licht toegenomen, zie figuur 1.1. Deze toename is vooral in het vo; in het vavo is er sprake van een geringe stijging.

Figuur 1.1. Percentage geslaagde havisten dat doorstroomt naar het vwo (bron: DUO).



De meeste leerlingen die na het afronden van het havo doorgestroomd zijn naar het vwo, behalen binnen twee jaar hun vwo-diploma, zie figuur 1.2.

Figuur 1.2. Behalen van vwo-diploma bij havo-opstroomers (cumulatief; bron: DUO).

	geen diploma	na 1 jaar	na 2 jaar	na 3 jaar	na 4 jaar
2010	32,9%	3,6%	62,7%	66,7%	67,1%
2011	32,9%	4,4%	62,4%	66,7%	67,1%
2012	29,3%	3,9%	65,5%	70,3%	70,7%
2013	25,2%	4,6%	69,0%	74,8%	
2014	31,0%	3,8%	69,0%		
2015	96,3%	3,7%			
2016	100,0%				

In dit onderzoeksrapport gaan we in op de achtergrond bij deze cijfers.

1.3 Leeswijzer

In het rapport beschrijven we in hoofdstuk 2 de onderzoeksopzet, de werkwijze en de respondentgroepen. Vervolgens gaan we in hoofdstuk 3 in op de doorstroom havo-vwo. Dit beschrijven we aan de hand van de huidige situatie, het toelatingsbeleid en de toekomst. Vervolgens sluiten we in hoofdstuk 4 af met de conclusies van het onderzoek.

Het onderzoek is gebaseerd op de input vanuit scholen, ouders en leerlingen. Belangrijk om in het achterhoofd te houden bij het lezen van het rapport is dat de vragenlijst door een gering aantal ouders (50 ouders) en leerlingen (18 leerlingen) is ingevuld die ook daadwerkelijk ervaring hebben opgedaan met de doorstroom van havo naar vwo. Desalniettemin geeft het wel een mooie inkleuring van de groepen.

Als we in het rapport spreken over 'scholen', 'ouders' en 'leerlingen' bedoelen we daarmee alle scholen met een havo- en/of vwo-afdeling en de ouders en leerlingen die over willen stappen of al zijn overgestapt. Wanneer het een andere groep betreft, bijvoorbeeld *alle* ouders (dus ook ouders waarvan hun kind geen overstap wil maken of heeft gemaakt) of alleen vwo-scholen, dan benoemen we dat.

2 Onderzoeksopzet en werkwijze

Door middel van dit onderzoek wil OCW inzicht krijgen in de toelatingscriteria die vwo-scholen hanteren, de wensen voor de toekomst en de mogelijke consequenties van een doorstroomrecht volgens scholen, ouders en leerlingen. Dit onderzoek geeft inzicht in het beleid dat scholen hanteren voor de toelating van havo-gediplomeerden naar het vwo. Ook zijn we nagegaan wat scholen, ouders en leerlingen wenselijk vinden voor de toekomst en hoe zij aankijken tegen een eventueel doorstroomrecht.

2.1 Onderzoeksvragen

Voor het onderzoek zijn de volgende onderzoeksvragen opgesteld:

1. Op welke wijze gaan VO-scholen om met de overgang van havo naar vwo (huidige situatie)?
2. Onder welke voorwaarden kunnen gediplomeerde havoleerlingen doorstromen naar het vwo?
3. Hoe vaak melden gediplomeerde havoleerlingen zich voor het vwo en hoeveel van deze leerlingen worden toegelaten?
4. Waarom hanteren scholen de voorwaarden (zoals genoemd bij onderzoeksvraag 2)?
5. Worden er uitzonderingen gemaakt op de voorwaarden?
6. Hoe zijn deze voorwaarden in schoolbeleid en communicatie door de school verankerd?
7. Wat achten havo-scholen/leraren nodig om de overgang van havo naar vwo zo soepel mogelijk te verlopen?
8. Wat achten vwo-scholen/leraren nodig om de overgang van havo naar vwo zo soepel mogelijk te verlopen?
9. Welke prikkels in het systeem (bekostiging, toezicht, etc.) ontmoedigen leerlingen om te stapelen ('opstroom') en scholen om leerlingen daartoe in staat te stellen?
10. Wat zouden volgens relevante partijen (schoolleiders, leraren, ouders, leerlingen, overheid etc.) positieve gevolgen van een doorstroomrecht havo-vwo kunnen zijn?
11. Wat zouden volgens relevante partijen (schoolleiders, leraren, ouders, leerlingen, overheid etc.) negatieve gevolgen van een doorstroomrecht havo-vwo kunnen zijn?
12. Wat valt er te zeggen over de leerlingen die wel worden toegelaten?
13. Is er/welk verschil is er in de eisen per profiel?
14. Wat is de invloed van de toelatingscode vmbo-havo op het toelatings- en aansluitingsbeleid van de doorstroom havo-vwo?
15. Wat is de tevredenheid van ouders?

2.2 Verloop van het onderzoek

Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvragen, hebben we zowel kwantitatief als kwalitatief onderzoek uitgevoerd.

De volgende onderzoeksactiviteiten zijn uitgevoerd:

1. Inventarisatie onder scholen op het Havo-Congres 2018.
2. Digitale vragenlijst onder scholen, ouders en leerlingen (kwantitatief).
3. Analyses op doorstroom cijfers vanuit DUO (kwantitatief).
4. Deskresearch (kwantitatief).
5. Verdiepende groepsgesprekken (kwalitatief).
6. Telefonische interviews met ouders (kwalitatief).

Ad 1 Inventarisatie onder scholen op het Havo-Congres 2018

Op het Havo-Congres zijn we in gesprek gegaan met de scholen over de doorstroom havo-vwo. Hierdoor hebben we een eerste indruk verkregen van de huidige situatie en de gedachten die hierover spelen bij de scholen. De informatie van het Havo-Congres heeft input geleverd voor het opstellen van de onderzoeksinstrumenten.

Ad 2 Digitale vragenlijst onder scholen, ouders en leerlingen

De digitale vragenlijst voor scholen, ouders en leerlingen is in overleg met de opdrachtgever en de VO-Raad opgesteld. De vragenlijsten behandelden de volgende onderwerpen: algemene vragen, de huidige situatie, de voorbereiding op de overstap naar het vwo, het toelatingsbeleid, de communicatie over de overstap van havo naar vwo en de toekomst. Zie voor de beschrijving van de steekproef en respons paragraaf 2.3 (scholen), paragraaf 2.4 (ouders) en paragraaf 2.5 (leerlingen).

Ad. 3 Analyses op doorstroom cijfers vanuit DUO

In opdracht van OCW heeft DUO een aantal analyses uitgevoerd. Deze analyses hebben inzicht gegeven in de doorstroompercentages de afgelopen jaren en de slagingspercentages van doorstroomleerlingen.

Ad 4 Deskresearch

Voor de deskresearch hebben we een willekeurige steekproef getrokken van 30 vo-scholen met een havo- en/of vwo-afdeling. Van deze scholen hebben we op de schoolwebsite gezocht naar de informatie die beschreven werd over de doorstroommogelijkheden van havo naar vwo.

Ad 5 Verdiepende groepsgesprekken

Om de uitkomsten van de digitale vragenlijst te verdiepen en mogelijke oorzaken die ten grondslag liggen aan deze bevindingen inzichtelijk te maken, zijn verdiepende groepsgesprekken georganiseerd. Aan het einde van de vragenlijst is gevraagd of scholen behoefte hadden om deel te nemen aan een groepsgesprek. Alle scholen die deelnamen aan de enquête hebben een uitnodiging voor deze groepsgesprekken ontvangen en konden zich opgeven voor deelname aan één van de groepsgesprekken.

Er zijn twee groepsgesprekken uitgevoerd; één in Midden-Nederland en één in Zuid-Nederland. In totaal namen twaalf medewerkers van negen VO-scholen deel aan de groepsgesprekken.

Tijdens de groepsgesprekken is ingegaan op de volgende onderwerpen:

- Uitkomsten van de vragenlijst
- Knelpunten overgang havo/vwo
- Toelatingseisen
- Behoeftte aan een doorstroomrecht

Ad 6 Telefonische interviews met ouders

Naar aanleiding van de digitale ouder vragenlijst, zijn er telefonische interviews uitgevoerd om meer duiding te geven aan de gevonden resultaten. Aan het einde van de vragenlijst konden ouders aangeven of zij geïnteresseerd waren in een verdiepend telefonisch interview. We hebben in totaal elf ouders geïnterviewd.

2.3 Beschrijving van de steekproef – scholen

In Nederland zijn er in totaal 697 scholen met een havo- en/of een vwo-afdeling. Daarvan zijn er 50 scholen met alleen een vwo-afdeling en 60 scholen met alleen een havo-afdeling, zie tabel 2.1. We hebben de vragenlijst onder deze 697 scholen verspreid.

2.3.1 Respons

De vragenlijst voor scholen is ingevuld door 199 personen van havo, vwo of havo/vwo scholen in Nederland. Zij zijn allemaal betrokken bij de overgang van havo naar vwo. In tabel 2.1 is te zien dat de vragenlijst door 29% van de havo, vwo en havo/vwo scholen in Nederland is ingevuld. Op basis van deze onderzoeksgegevens kunnen we geen uitsplitsingen maken naar de drie schooltypen (scholen met een havo-afdeling, scholen met een vwo-afdeling en scholen met een havo- en vwo-afdeling). We kunnen wel betrouwbare uitspraken doen over de totale groep scholen⁸. In de rapportage hebben we de drie schooltypen samengevoegd. In tabel 2.2 staat de functieverdeling van de respondenten weergegeven.

Tabel 2.1 Respons per schoolsoort in vergelijking met landelijke cijfers

Scholen met ...	In Nederland	Respons	%
Alleen havo-afdeling	60	4	7%
Alleen vwo-afdeling	50	4	8%
Havo en vwo-afdeling	587	191	33%
Totaal	697	199	29%

Tabel 2.2 Functie van de respondenten (N= 199)

Functie	Aantal	%
Afdelingsleider/teamleider	129	65%
Decaan	40	20%
Directeur/locatiedirecteur/rector	17	9%
Docent met mentortaken	4	2%
Anders	9	5%

2.4 Beschrijving van de steekproef – ouders

In totaal hebben 781 ouders de oudervragenlijst ingevuld. In tabel 2.3 staat weergegeven hoe de kinderen van ouders betrokken zijn of zijn geweest bij de overstap van havo naar vwo. Van de totale respons hebben 50 ouders een zoon of dochter die is overgestapt naar het vwo na het behalen van het havo-diploma.

⁸ De betrouwbaarheidsinterval is 5,9 bij confidence level 95%. Dat betekent dat als 50% van de respondenten antwoord A kiest, we met 95% zekerheid kunnen zeggen dat de resultaten van de gehele populatie tussen de 44,1% en de 55,9% liggen.

Tabel 2.3 Betrokkenheid van ouders bij doorstroom havo-vwo (N= 781)

	Aantal	%
Zoon/dochter zit nu op het vwo en heeft hiervoor geen eindexamen op het havo gedaan.	254	33%
Zoon/dochter wil graag naar het vwo gaan na het halen van zijn/haar havodiploma.	229	29%
Zoon/dochter wil geen overstap maken van havo naar vwo.	206	26%
Zoon/dochter is naar het vwo gegaan na het halen van zijn/haar havodiploma.	50	6%
Zoon/dochter heeft overwogen om naar het vwo te gaan na het halen van zijn/haar havodiploma, maar heeft dit niet gedaan.	42	5%

Ouders zijn benaderd via Panelclix⁹. Ouders die zijn aangesloten bij Panelclix en hebben aangegeven dat zij een zoon of dochter hebben die havo of vwo volgt op het voortgezet onderwijs, hebben een e-mail ontvangen. Zij werden hierin doorverwezen naar de vragenlijst en kregen een controlevraag, om te zien of zij geschikt waren om de vragenlijst in te vullen. Deze controlevraag was: "Welke type onderwijs volgt uw kind of volgen uw kinderen momenteel?". Wanneer de ouders de controlevraag beantwoordden met 'havo' en/of 'vwo', mochten zij verder om de vragenlijst in te vullen.

2.5 Beschrijving van de steekproef – leerlingen

De vragenlijst in ingevuld door 303 leerlingen die havo of vwo volgen. In tabel 2.4 staat aangegeven of de leerling een overstap heeft gemaakt of dit nog wil gaan doen. In totaal zijn er 18 leerlingen die na het behalven van hun havo-diploma naar het vwo zijn gegaan.

Tabel 2.4 Betrokkenheid van leerlingen bij doorstroom havo-vwo (N= 303)

	Aantal	%
Ik zit nu op het vwo en heb hiervoor geen eindexamen op het havo gedaan (route 5)	152	50%
Ik wil(de) geen overstap maken van havo naar vwo (route 4)	78	26%
Ik wil graag naar het vwo gaan na het halen van mijn havodiploma (route 2)	29	10%
Ik heb overwogen om naar het vwo te gaan na het halen van mijn havodiploma, maar ik heb dit niet gedaan (route 3)	26	9%
Ik ben naar het vwo gegaan na het halen van mijn havodiploma (route 1)	18	6%

De leerlingen zijn benaderd via Panelclix. Leerlingen die een account hebben bij Panelclix en hebben aangegeven dat zij op havo of het vwo op het voortgezet onderwijs zitten, hebben een mail ontvangen. Zij werden hierin doorverwezen naar de vragenlijst en kregen een controlevraag, om te zien of zij geschikt waren om de vragenlijst in te vullen. Deze controlevraag was: "Welk type onderwijs volg je momenteel?". Wanneer de leerlingen de controlevraag beantwoordden met 'havo' en/of 'vwo', konden zij de gehele vragenlijst invullen.

⁹ Panelclix heft een groot panel van leden beschikbaar voor online marktonderzoek. Door de grote omvang van het panel en de uitgebreide ledenprofielen is Panelclix in staat om veel verschillende steekproeven samen te stellen. Voor dit onderzoek heeft Panelclix een steekproef van ouders met een kind op havo of vwo samengesteld.

3 De doorstroom havo-vwo

In dit hoofdstuk beschrijven we de ervaringen van de scholen, de ouders en de leerlingen met de doorstroom van het havo naar het vwo. We gaan in op de huidige situatie rondom de overstap van havo naar vwo. Daarnaast gaan we in op het toelatingsbeleid, inclusief de communicatie hieromtrent en de samenwerking tussen havo en vwo. Tot slot gaan we in op de toekomst en wat er nodig is voor een soepele overgang van havo naar vwo.

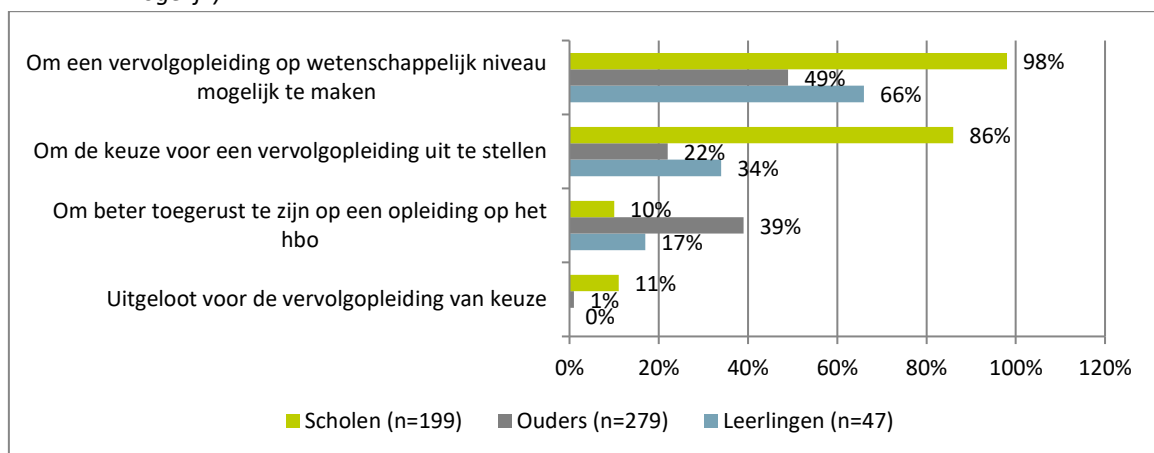
3.1 De huidige situatie

De meeste havo-gediplomeerden gaan naar het hbo (75% van de havo-gediplomeerden uit 2016), maar een klein deel van de leerlingen wil graag doorstromen naar het vwo. In deze paragraaf beschrijven we de huidige situatie rondom de overstap van havo naar vwo.

3.1.1 Motieven om na havo-5 door te stromen naar vwo

Uit figuur 3.1 blijkt dat het belangrijkste motief voor leerlingen om na havo-5 door te stromen naar het vwo is omdat ze daarna een vervolgopleiding op wetenschappelijk niveau kunnen gaan volgen. Zowel de scholen, de ouders als de leerlingen geven dit aan. Een meerderheid van de scholen geeft daarnaast aan dat het uitstellen van de keuze voor een vervolgopleiding ook een motief is voor havo-5-leerlingen om door te willen stromen naar het vwo. Ouders en leerlingen zien dit veel minder als motief.

Figuur 3.1 Motieven voor leerlingen om na havo-5 door te stromen naar vwo (meerdere antwoorden mogelijk)



Ouderinterviews

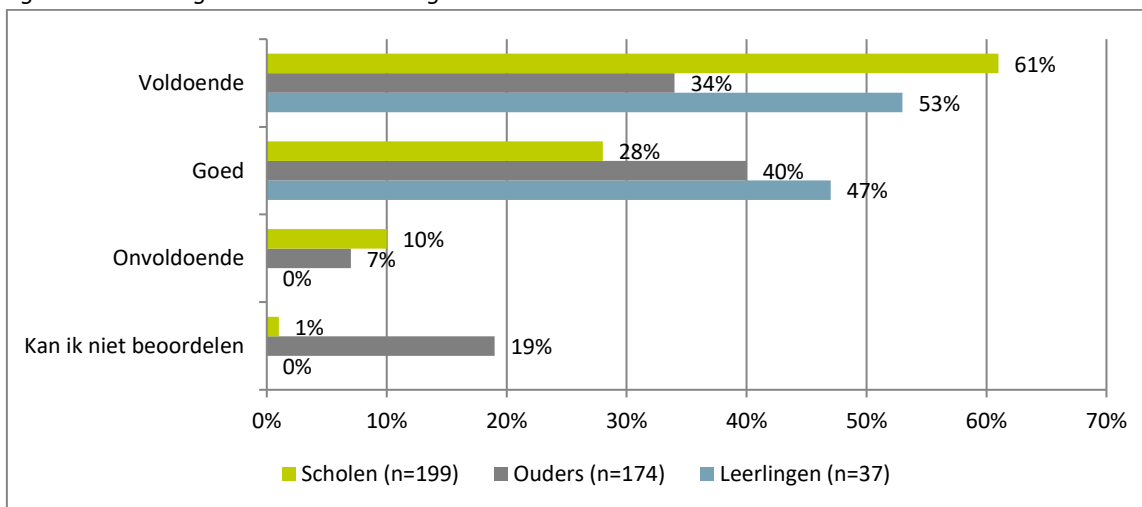
Ouders noemen ook wel dat zij hun kind soms nog wel erg jong vinden om al naar het hbo te gaan of om al een keuze te maken voor een vervolgopleiding. Om hen een wat stevigere, bredere basis (zowel een kennisbasis als sociaal-emotionele basis) mee te geven vinden zij doorstromen naar het vwo wenselijk. Het leenstelsel speelt daarbij ook een rol. Als kinderen twijfelen, zien ouders toch liever dat ze iets zekerder zijn van de keuze voor een vervolgopleiding.

Ook ervaren ouders dat het moeilijker is om via het hbo naar een wo-opleiding te gaan. *“Hij kon zo van het vwo naar de universiteit en dat ging via hbo lastiger. Hij wilde graag geneeskunde studeren”*. Een aantal decanen in de groepsgesprekken met scholen beamen dit.

3.1.2 Ervaringen met de aansluiting havo-vwo

De ervaringen van de scholen, de ouders en de leerlingen met de aansluiting havo-vwo verschillen enigszins, zo blijkt uit figuur 3.2. De meeste scholen (61%) geven aan dat de aansluiting beter kan, net als de meeste leerlingen (53%). De overige 47% van de leerlingen geeft aan dat de aansluiting goed is. Net als relatief de meeste ouders (40%). De aansluiting wordt door slechts een aantal scholen, ouders en leerlingen met een onvoldoende beoordeeld. Een vijfde van de ouders geeft aan dat zij de aansluiting nog niet kunnen beoordelen.

Figuur 3.2 Ervaringen met de aansluiting havo-vwo



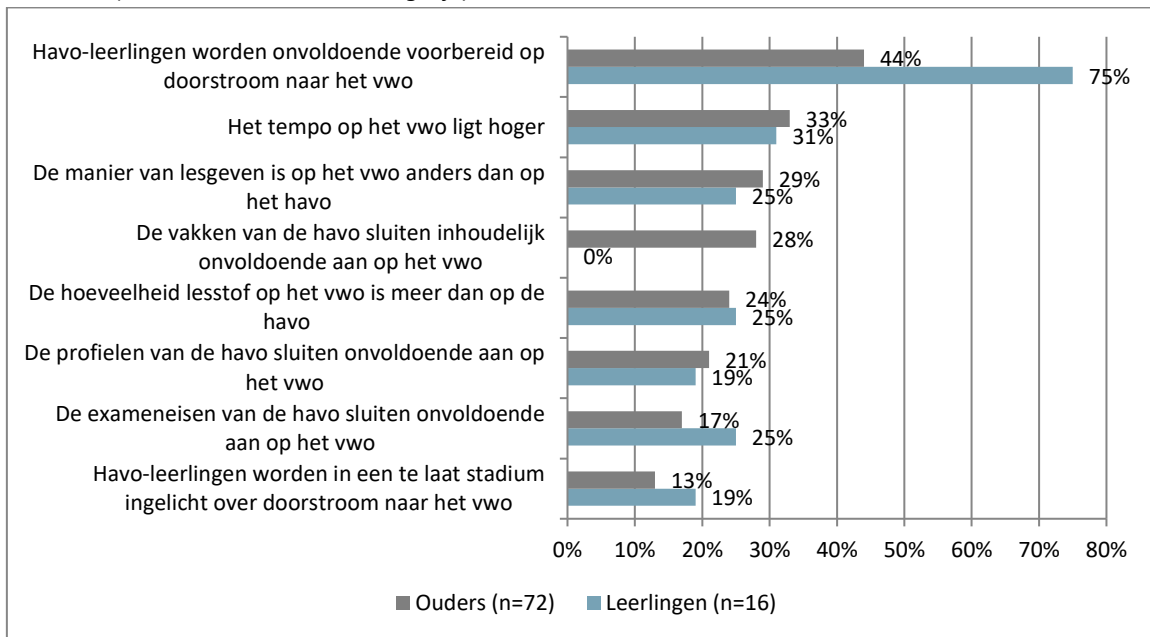
Ouderinterviews

Een aantal ouders is tevreden over de aansluiting havo-vwo. Veelal omdat hun kind al vroegtijdig op de havo is voorbereid op doorstromen naar het vwo.

“Al vanaf de brugklas bespreekt de mentor deze mogelijkheid met mijn zoon. Hij zit nu in havo-4 en wil na het behalen van zijn diploma naar het vwo. Omdat zijn school geen vwo aanbiedt, heeft hij al een paar dagen meegelopen op een andere vwo-school en zijn vakkenpakket hier ook op afgestemd”.

Aan de ouders en de leerlingen die hebben aangegeven dat ze de aansluiting havo-vwo onvoldoende vinden en aan degenen die vinden dat deze nog verbeterd kan worden is vervolgens gevraagd waarom zij dit vinden. Uit figuur 3.3 blijkt dat relatief de meeste ouders en leerlingen aangeven dat dit komt omdat havo-leerlingen in hun ogen onvoldoende voorbereid worden op de doorstromen naar het vwo.

Figuur 3.3 Redenen dat ouders en leerlingen de aansluiting havo-vwo onvoldoende beoordelen (meerdere antwoorden mogelijk)

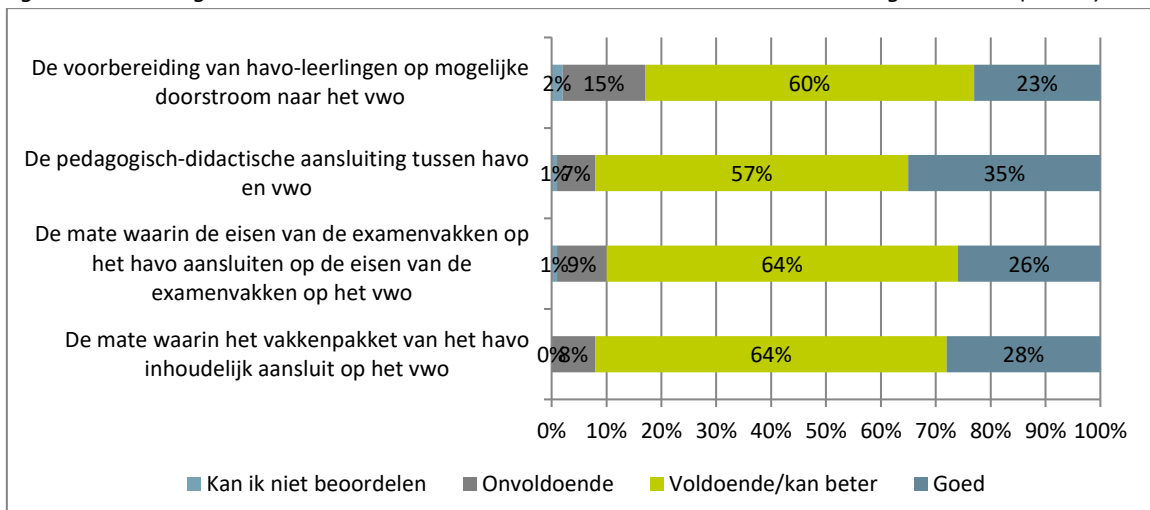


Ouderinterviews

“Mijn dochter heeft geen begeleiding gehad. In de zomervakantie heeft zij aardrijkskunde en filosofie ingehaald. Filosofie heeft ze gekozen omdat dat nog behapbaar bleef om in korte tijd in te halen. Ze kreeg een boek mee en daar moest ze een toets over maken. Scholen moeten eerder tegen kinderen zeggen dat als ze door willen stromen, ze daar dan rekening mee moeten houden bij het kiezen van het vakkenpakket”.

Aan de scholen is aanvullend gevraagd of ze aan kunnen geven wat hun ervaringen zijn met een aantal specifieke onderdelen van de aansluiting havo-vwo. Uit figuur 3.4 blijkt dat er geen grote verschillen zijn tussen de onderdelen. Alleen voor het onderdeel ‘de voorbereiding van havo-leerlingen op mogelijke doorstroom naar het vwo’ geldt dat er relatief veel scholen aangeven dat ze dit onderdeel niet kunnen beoordelen. De meeste scholen noemen wel dat de aansluiting voldoende is, maar wel beter kan.

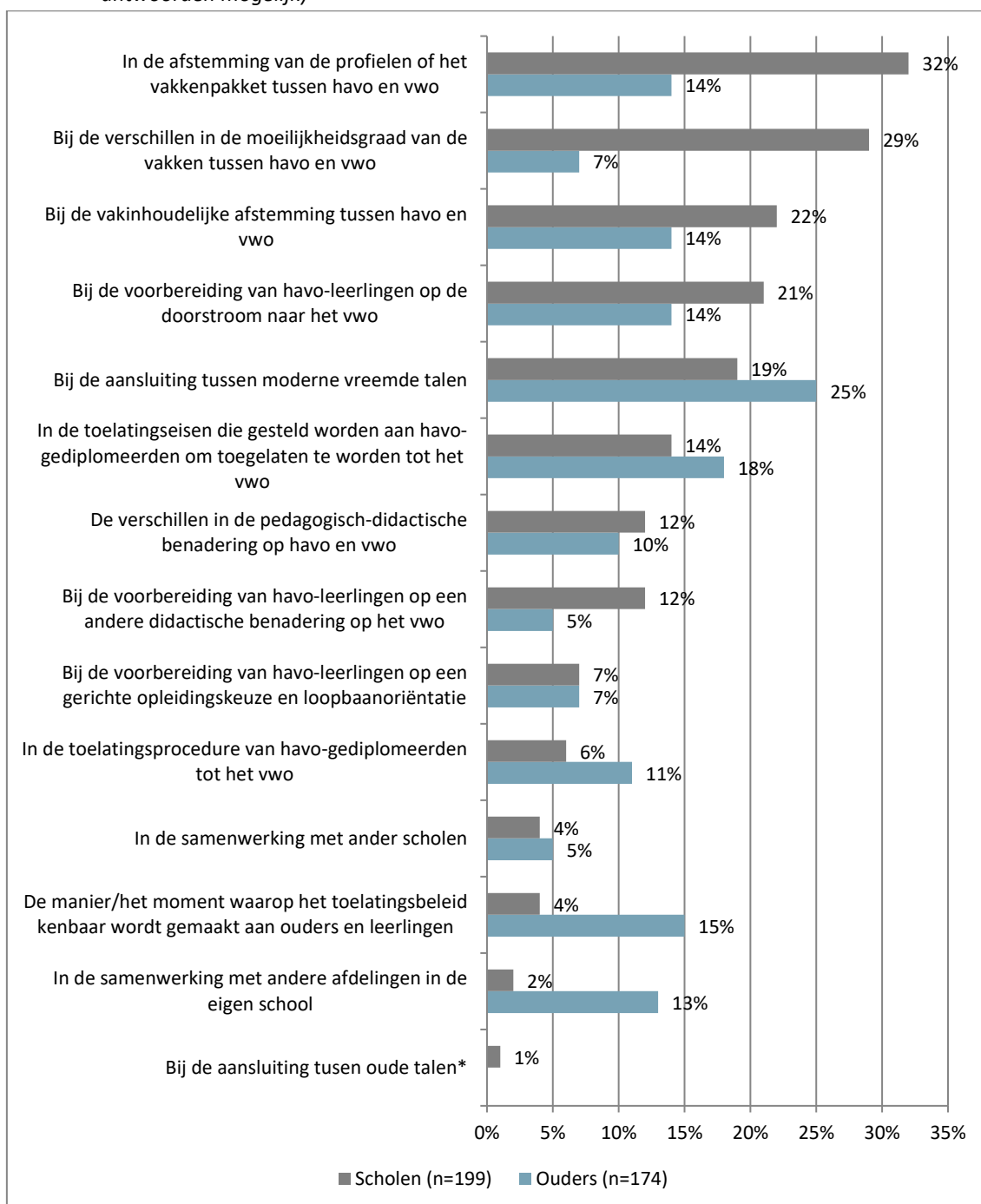
Figuur 3.4 Ervaringen van de scholen met een aantal onderdelen van de aansluiting havo-vwo (n=199)



3.1.3 Knelpunten bij de aansluiting havo-vwo

Vervolgens is aan de scholen en de ouders gevraagd of zij knelpunten ervaren bij de aansluiting havo-vwo. De meeste scholen (66%) en ouders (61%) ervaren knelpunten in de aansluiting havo-vwo. De overige scholen en ouders ervaren geen knelpunten. Uit figuur 3.5 blijkt dat de scholen met name knelpunten ervaren in de afstemming van de profielen of het vakkenpakket tussen havo en vwo en de verschillen die er bestaan in de moeilijkheidsgraad van de vakken tussen havo en vwo. De ouders ervaren met name knelpunten bij de aansluiting tussen de taalvakken en in de toelatingseisen die gesteld worden aan havo-leerlingen om toegelaten te worden tot het vwo.

Figuur 3.5 Ervaren knelpunten van de scholen en de ouders bij de aansluiting havo-vwo (meerdere antwoorden mogelijk)



* Deze antwoordcategorie is niet gesteld aan de ouders.

De ervaren knelpunten doen zich vooral voor in de afstemming van de profielen of het vakkenpakket tussen havo en vwo. De meerderheid van de scholen die dit als een knelpunt ervaart, geeft aan dat zij vooral bij de profielen N&G en N&T knelpunten ervaren (respectievelijk 66% en 64%). Bij de profielen E&M en C&M worden door iets minder dan de helft van de scholen (respectievelijk 48% en 42%) knelpunten ervaren.

Groepsgesprekken

De scholen noemen meerdere knelpunten in de aansluiting:

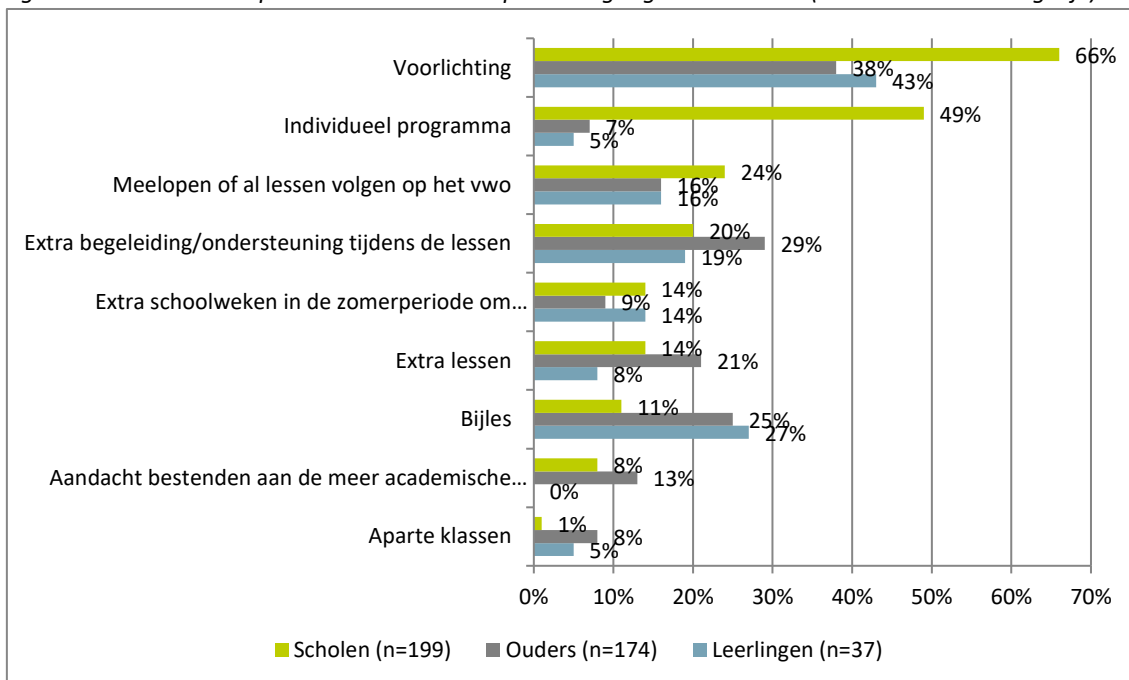
- Het volgen van een **achtste vak** op het havo is in de praktijk moeilijk vanwege de lesroosters.
- Het **bijspijkeren** van kennis moet vaak in een hele korte tijd gebeuren, wanneer een leerling nog geen achtste vak heeft gehad of nog een tweede moderne vreemde taal in moet halen. Zij moeten vaak de lesstof van één jaar in één maand inhalen.
- Er zijn **didactische verschillen** tussen havo en vwo.
- Havo-leerlingen hebben vaak de **perceptie** dat vwo te lastig voor ze is, hierdoor haken zij weleens af.

Een aantal scholen ervaart geen knelpunten met de profielen of het vakkenpakket in de aansluiting tussen havo en vwo. Dat komt doordat zij hier al vroegtijdig op in spelen of ruimte hebben om leerlingen hier nog goed in te begeleiden, bijvoorbeeld door extra lessen te laten volgen.

3.1.4 Activiteiten en mogelijkheden voor een soepele overgang naar het vwo

Een meerderheid van de scholen (89%), ouders (88%) en leerlingen (76%) geeft aan dat de scholen op dit moment activiteiten organiseren voor havo-leerlingen om de overgang naar het vwo zo soepel mogelijk te laten verlopen. Dit doen de scholen in de meeste gevallen door middel van voorlichting, zo blijkt uit figuur 3.6.

Figuur 3.6 Activiteiten op scholen voor een soepele overgang naar het vwo (meerdere antw. mogelijk)



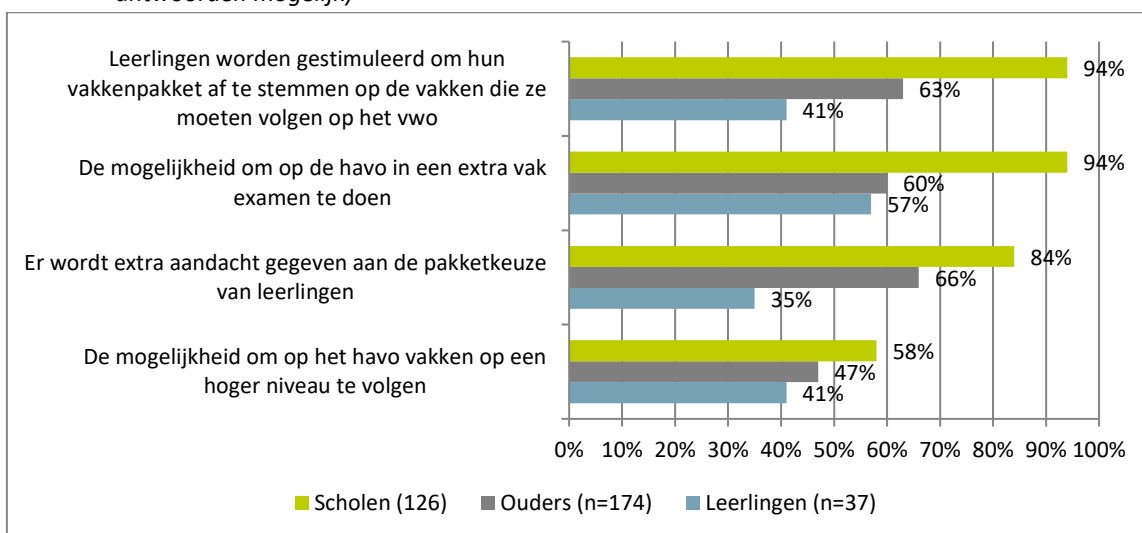
Groepsgesprekken

De begeleiding van een leerling in de voorbereiding op doorstroom naar het vwo is meestal maatwerk. De ene leerling heeft baat bij ondersteuning in het volgen van een extra vak of vakinhoudelijke bijles, de andere leerling heeft er baat bij om al een keer een dagje mee te lopen op het vwo. De meeste scholen geven aan dat zij samen met de leerling kijken wat er nodig is en wat binnen de mogelijkheden van de school valt.

Aan de ouders en de leerlingen is aanvullend gevraagd of zij tevreden zijn over de voorbereiding en oriëntatie op de overstap naar het vwo. Een meerderheid van zowel de ouders als de leerlingen geeft aan dat ze deze vraag (nog) niet kunnen beantwoorden (respectievelijk 79% en 43%)¹⁰. Voor de ouders geldt verder dat de groep die aangeeft tevreden te zijn even groot is als de groep die aangeeft niet tevreden te zijn. Bij de leerlingen geeft een derde van hen aan niet tevreden te zijn over de voorbereidingen en een kwart geeft aan wel tevreden te zijn.

Om de aansluiting havo-vwo te vergemakkelijken voor leerlingen stimuleren bijna alle scholen met een havo-afdeling (94%) hun leerlingen om hun vakkenpakket af te stemmen op de vakken die zij moeten volgen op het vwo, zo blijkt uit figuur 3.7. Ook bieden bijna alle scholen de leerlingen de gelegenheid om op het havo in een extra vak examens te doen. Daarnaast besteedt een meerderheid van de scholen met een havo-afdeling (84%) extra aandacht aan de pakketkeuze van leerlingen en 58% stelt leerlingen in de gelegenheid om havo-vakken op een hoger niveau te volgen. Dit beeld komt op hoofdlijnen overeen met wat de ouders en de leerlingen aangeven. Alleen ligt het percentage ouders en leerlingen lager, omdat zij ook nog aan konden geven dat er andere mogelijkheden door de scholen geboden werden. Het gaat dan veelal om mogelijkheden als extra begeleiding, bijles of gesprekken met de mentor of decaan.

Figuur 3.7 Mogelijkheden van scholen om de aansluiting havo-vwo te vergemakkelijken (meerdere antwoorden mogelijk)



¹⁰ Deze vraag is ook gesteld aan ouders en leerlingen die de overstap naar vwo nog niet hebben gemaakt. Dat verklaart waarom zij de voorbereiding nog niet kunnen beoordelen.

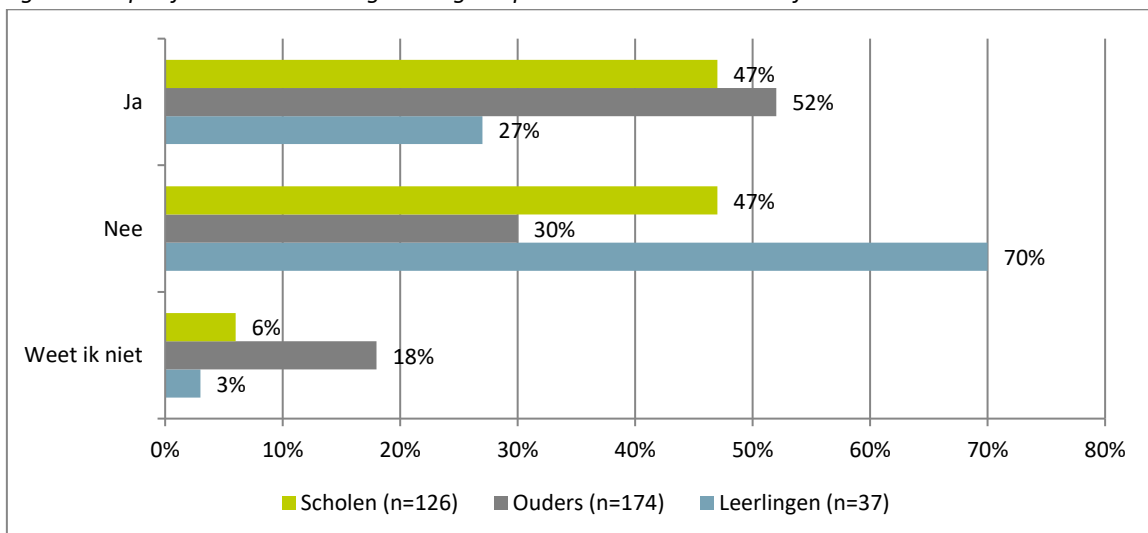
Ouderinterviews

Een aantal ouders geven aan dat de school al in vroeg stadium mee heeft gedacht. Bijvoorbeeld door aan te geven dat het handig is om een tweede vreemde moderne taal te volgen. Er zijn ook ouders die aangeven dat dit bij hen niet zo was. Zij moesten in havo-5 of in de zomervakantie nog bijspijkeren.

3.1.5 Voorbereiding op keuze doorstroom hbo of vwo

Ook is nagegaan of leerlingen specifiek voorbereid worden op het maken van een keuze tussen doorstroom naar het hbo of het vwo. Uit figuur 3.8 blijkt dat er evenveel scholen zijn die aangeven dat ze hun leerlingen specifiek voorbereiden op de keuze tussen de doorstroom naar het hbo of het vwo als scholen die aangeven dat ze dit niet doen. Voor de ouders geldt dat relatief de meeste van hen (52%) van mening zijn dat de school van hun kind de leerlingen specifiek voorbereiden op de keuze tussen de doorstroom naar het hbo of het vwo. De meeste leerlingen (70%) vinden daarentegen dat ze hier niet specifiek voorbereid worden. De specifieke voorbereiding bestaat bijvoorbeeld uit extra gesprekken met de mentor of decaan, kennismakingsdagen op het vwo en alvast toetsen maken op vwo-niveau.

Figuur 3.8 Specifieke voorbereiding leerlingen op keuze doorstroom hbo of vwo

**3.2 Het toelatingsbeleid**

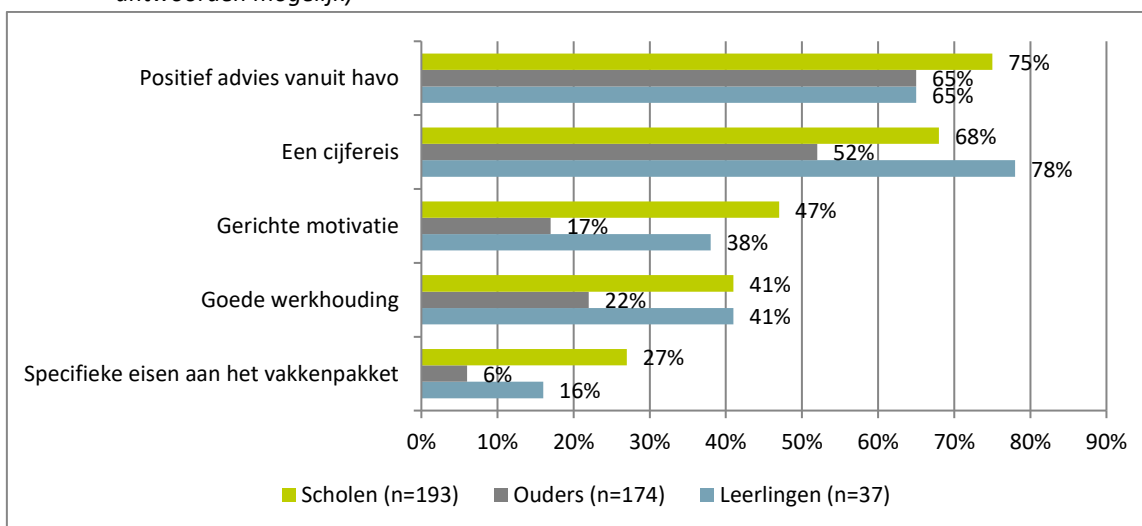
Om als gediplomeerde havo-leerling toegelaten te worden tot het vwo stellen vwo-scholen bepaalde eisen.

3.2.1 Toelatingseisen

Uit het onderzoek blijkt dat (bijna) alle scholen met een vwo-afdeling eisen aan leerlingen stellen met een havo-diploma om toegelaten te worden tot vwo-5. Iets meer dan de helft van de ouders (54%) en de leerlingen (66%) is ook op de hoogte van deze eisen. In de meeste gevallen gaat het, volgens zowel de vwo-scholen als de ouders en de leerlingen, om een positief advies vanuit de havo en een cijferreis, zo blijkt uit figuur 3.9a. Volgens iets meer dan de helft van de scholen met een vwo-afdeling wordt er een eis gesteld aan het gemiddelde examencijfer. Daarnaast geeft iets minder dan de helft van de scholen met een vwo-afdeling aan dat er niet alleen een eis gesteld wordt aan het gemiddelde examencijfer, maar ook aan het schoolexamencijfer. Dit laatste wordt bepaald door 22% van de ouders en 52% van de

leerlingen. In Figuur 3.9b staan het aantal gestelde eisen vanuit vwo-scholen of -afdelingen. Het varieert tussen scholen welke cijfereis zij stellen. In Figuur 3.9c staan de gestelde cijfereisen vanuit vwo-scholen of -afdelingen. Deze cijfereis kan gesteld worden aan het gemiddeld examencijfer, gemiddeld schoolexamencijfer, gemiddeld examencijfer kernvakken of het gemiddelde examencijfer en schoolexamencijfer.

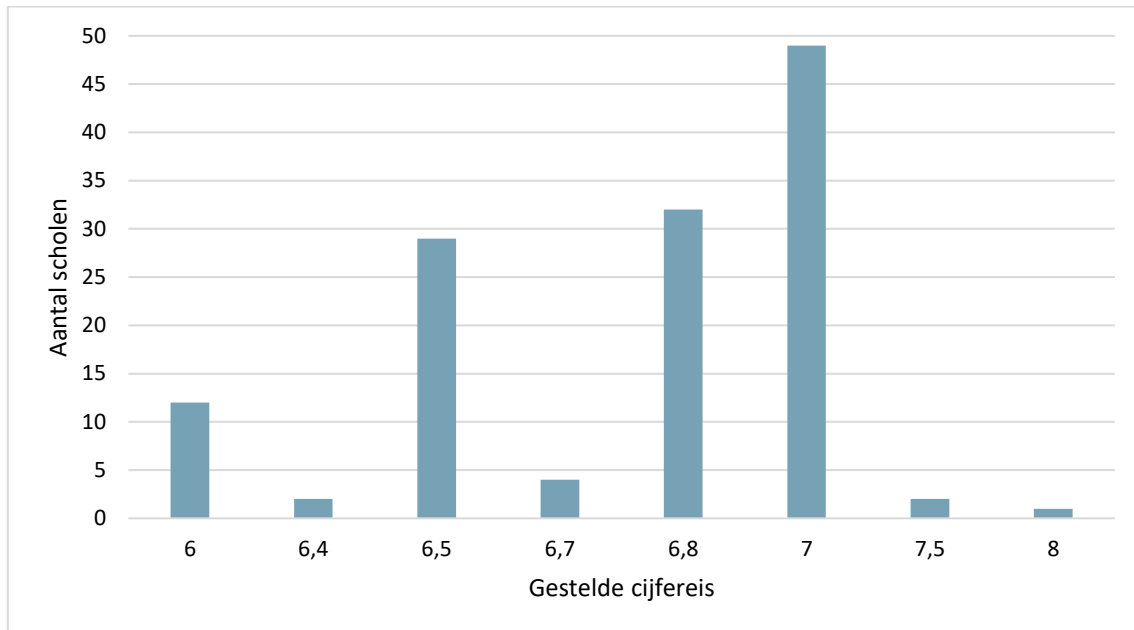
Figuur 3.9a Eisen aan leerlingen met een havo-diploma om toegelaten te worden tot vwo-5 (meerdere antwoorden mogelijk)



Figuur 3.9b Aantal gestelde eisen vanuit vwo-scholen of -afdelingen.

Aantal gestelde eisen vanuit vwo-scholen	Aantal scholen (%)
0	14 (7,3%)
1	26 (13,5%)
2	46 (23,8%)
3	47 (24,4%)
4	40 (20,7%)
5	19 (9,8%)
6	1 (0,5%)

Figuur 3.9c Gestelde cijfereisen vanuit vwo-scholen of -afdelingen.



Groepsgesprekken

Waarom een cijfereis? De scholen geven aan dat zij deze eis stellen omdat zij denken dat leerlingen met een lager cijfer, leerlingen het hoogstwaarschijnlijk op het vwo niet gaan halen. Een aantal scholen noemt dat zij dezelfde cijfereis hanteren als de toelatingscode vmbo-havo.

Ouderinterviews

Ouders hebben het idee dat scholen een cijfereis stellen omdat de onderwijsinspectie naar de rendementen van scholen kijken. *“De school heeft natuurlijk vast ook met de onderwijsinspectie te maken en willen zo voorkomen dat leerlingen het niet halen”.*

Een enkele ouder noemt de cijfereis terecht te vinden. *“Als je de havo met zesjes af hebt gerond, dan ga je het op het vwo niet redden”.*

“Mijn dochter zegt dat motivatie echt veel belangrijker is dan een cijfer. Een goede toelatingseis zou volgens haar het schrijven van een brief zijn, cijfers zeggen niets over de motivatie”.

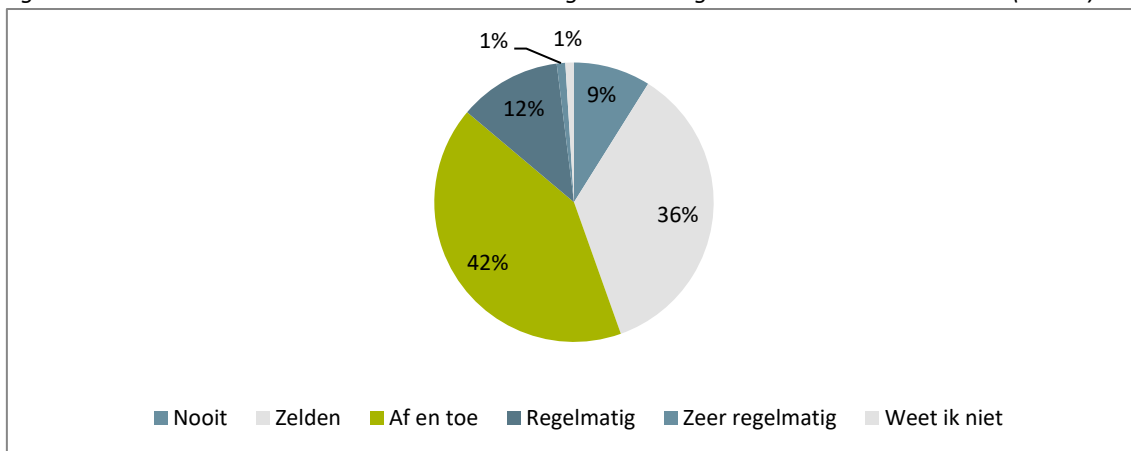
Aan de scholen met een vwo-afdeling is aanvullend gevraagd of zij hetzelfde toelatingsbeleid hanteren voor havo-leerlingen afkomstig van de eigen school als voor leerlingen die van een andere havo-school komen. Dit blijkt op 87% van de scholen zo te zijn. Slechts 11% van de vwo-scholen geeft aan een ander beleid te voeren. De overige 2% weet dit niet. Scholen noemen een aantal voorbeelden waarbij zij bij externe leerlingen een ander beleid hanteren:

- Er is alleen een cijfereis voor externe leerlingen of de cijfereis is harder voor externe leerlingen
- Aanmeldingen van externe leerlingen worden door een toelatingscommissie beoordeeld
- Het advies van de aanleverende school wordt overgenomen
- Externe leerlingen worden alleen toegelaten als er plaats is

Op de meeste scholen met een vwo-afdeling (59%) blijken verder wel eens uitzonderingen op het toelatingsbeleid gemaakt te worden voor leerlingen. Dit gebeurt als leerlingen soms net een tiende punt te kort komen, een zeer hoge motivatie of vanwege persoonlijke omstandigheden van de leerling. Op een derde van de scholen met een vwo-afdeling zijn deze uitzonderingen niet mogelijk.

Uit figuur 3.10 blijkt verder dat voor 42% van de scholen geldt dat een havo-leerling af en toe niet toegelaten wordt tot het vwo. Daarnaast geldt voor 36% van de scholen dat hun havo-leerlingen zelden niet toegelaten worden. Slechts 13% van de scholen geeft aan dat er (zeer) regelmatig een havo-leerlingen niet toegelaten wordt tot het vwo.

Figuur 3.10 Hoe vaak komt het voor dat havo-leerlingen niet toegelaten worden tot het vwo? (n=199)

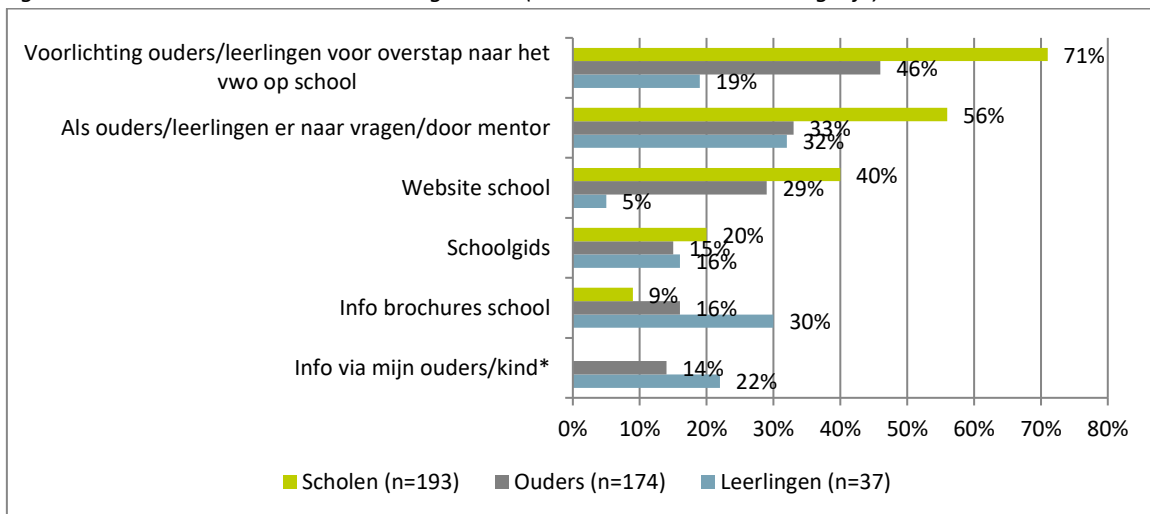


De belangrijkste reden om als havo-leerling niet toegelaten te worden op het vwo is een te laag gemiddeld eindexamencijfer. Dit wordt door zowel de scholen, de ouders als de leerlingen aangegeven. Een andere reden is dat een leerling volgens de havo-school over onvoldoende capaciteiten (leerhouding, zelfstandigheid, zelfsturing) beschikt om naar het vwo te gaan. De school geeft dan een negatief advies.

3.2.2 Communicatie over het toelatingsbeleid

De regels voor toelating tot het vwo worden volgens de scholen meestal bekend gemaakt via voorlichtingsbijeenkomsten op school (71%) of wanneer ouder/leerlingen hier zelf om vragen, bijvoorbeeld via de mentor (56%). Ook de ouders geven dit als de twee meest voorkomende manieren van communiceren aan. De leerlingen geven een iets ander beeld. Zij geven relatief het vaakst aan geïnformeerd te zijn via de mentor (32%) en via informatie brochures van school (30%).

Figuur 3.11 Communicatie over toelatingsbeleid (meerdere antwoorden mogelijk)

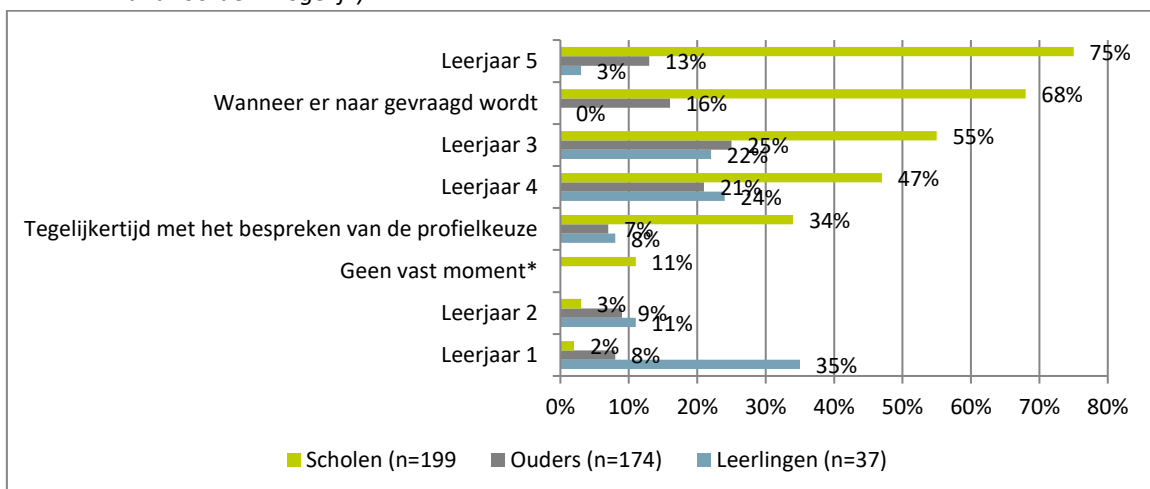


* Deze antwoordcategorie is niet gesteld aan de vwo-scholen

Uit de deskresearch blijkt dat 50% van de 30 scholen het toelatingsbeleid tot het vwo op de website of in de schoolgids hebben beschreven. Bij de andere 50% van de scholen uit de deskresearch staat niets beschreven over de doorstroom havo-vwo.

Uit figuur 3.12 blijkt dat de mogelijkheid om na havo-5 door te stromen naar het vwo volgens de scholen op een ander moment besproken wordt dan volgens de ouders en de leerlingen. Volgens de meeste scholen (75%) wordt dit besproken in leerjaar 5. Ook geeft meer dan de helft van de scholen aan dat dit besproken wordt wanneer er door ouders of leerlingen om gevraagd wordt en in leerjaar 3. Leerjaar 3 is ook volgens relatief de meeste ouders (25%) het moment waarop de school de mogelijkheid om na havo-5 door te stromen naar het vwo met hen bespreekt. Relatief de meeste leerlingen (35%) geven aan dat deze mogelijkheid besproken wordt in leerjaar 1. We verwachten dat leerlingen deze vraag verwarren met het advies dat zij in de brugklas krijgen als zij bijvoorbeeld in een havo/vwo klas zitten.

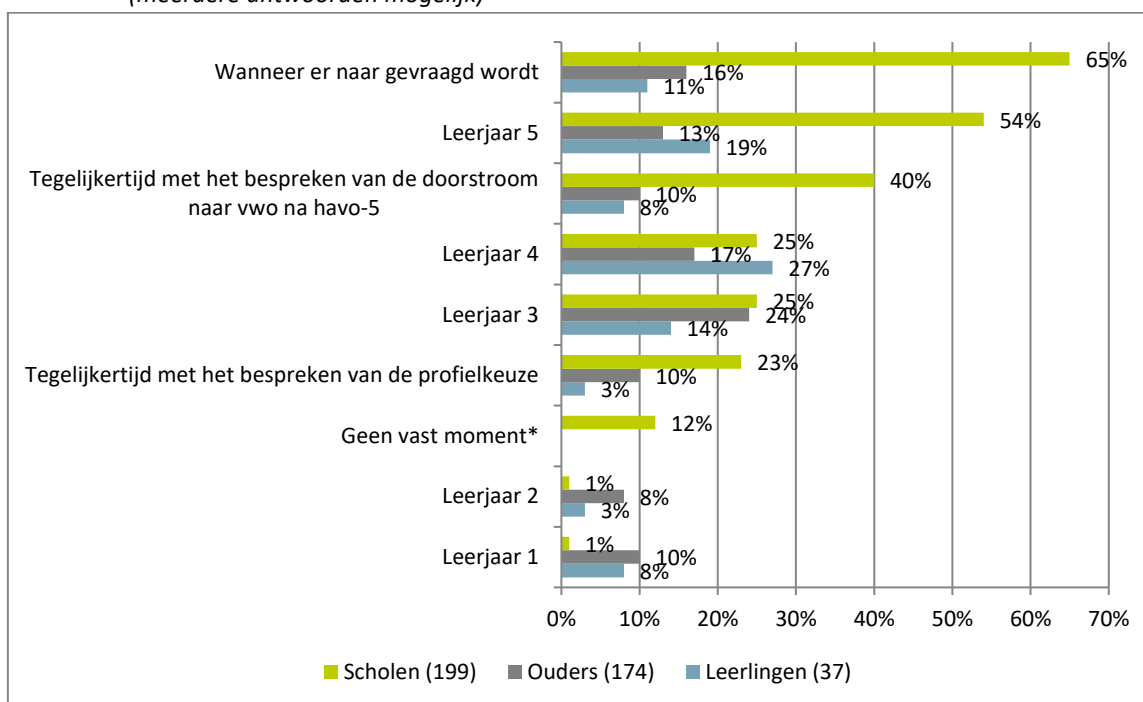
Figuur 3.12 Moment van bespreken doorstroom havo-5 naar vwo met ouders en leerlingen (meerdere antwoorden mogelijk)



* Deze antwoordcategorie is niet gesteld aan de ouders en de leerlingen.

Ook het toelatingsbeleid en de toelatingseisen worden door de scholen, de ouders en de leerlingen op andere momenten besproken, zo blijkt uit figuur 3.13. Het toelatingsbeleid en de toelatingseisen worden door meer dan de helft van de scholen besproken zodra er naar gevraagd wordt door ouders en leerlingen (65%) en in leerjaar 5 (54%). Volgens relatief de meeste ouders (24%) worden de toelatingseisen besproken in leerjaar 3 en volgens relatief de meeste leerlingen (27%) gebeurt dit in leerjaar 4.

Figuur 3.13 Moment van bespreken toelatingsbeleid/-eisen tot het vwo met ouders en leerlingen (meerdere antwoorden mogelijk)



* Deze antwoordcategorie is niet gesteld aan de ouders en de leerlingen.

Aan de ouders en de leerlingen is vervolgens gevraagd of zij tevreden zijn over de informatie van de school over de doorstroom van havo naar vwo. Iets meer dan de helft van de ouders (57%) en drie kwart van de leerlingen (75%) geeft aan (zeer) tevreden te zijn. Leerlingen geven aan dat voor hen de belangrijkste redenen hiervoor zijn dat zij goed begeleid worden bij het maken van keuzes en er duidelijke informatie is vanuit de school.

Ouderinterviews

Bij de ouderinterviews zijn er een aantal ouders die aangeven dat de informatie over eventuele doorstroom op tijd komt, soms zelfs al in de brugklas. Er zijn ook meerdere ouders die vinden dat de informatie vanuit de school laat komt. Leerlingen moeten dan achterstanden nog in de zomervakantie bijwerken of gedurende havo-5. Maar dat vraagt een dubbele inspanning van leerlingen. *“Pas in havo-5 werd ons verteld dat onze zoon dan nog een extra vak moest volgen. Hij heeft toen informatica gekozen, zodat het minder werk kostte en hij hiermee niet veel hoefde in te halen. Als dit eerder was gecommuniceerd, dat was beter geweest”.*

Aan de scholen is verder gevraagd in hoeverre zij samen werken op het gebied van het toelatings- en aansluitbeleid over de doorstroom havo-vwo. De meeste scholen (87%) werken binnen de school samen

met een havo of vwo team. Daarnaast werkt ongeveer een tiende van de scholen samen met hun havo/vwo en bestuur en met havo/vwo scholen in de regio. Slechts 9% van de scholen werkt niet samen. Over de samenwerking zijn de meeste scholen (86%) (zeer) tevreden.

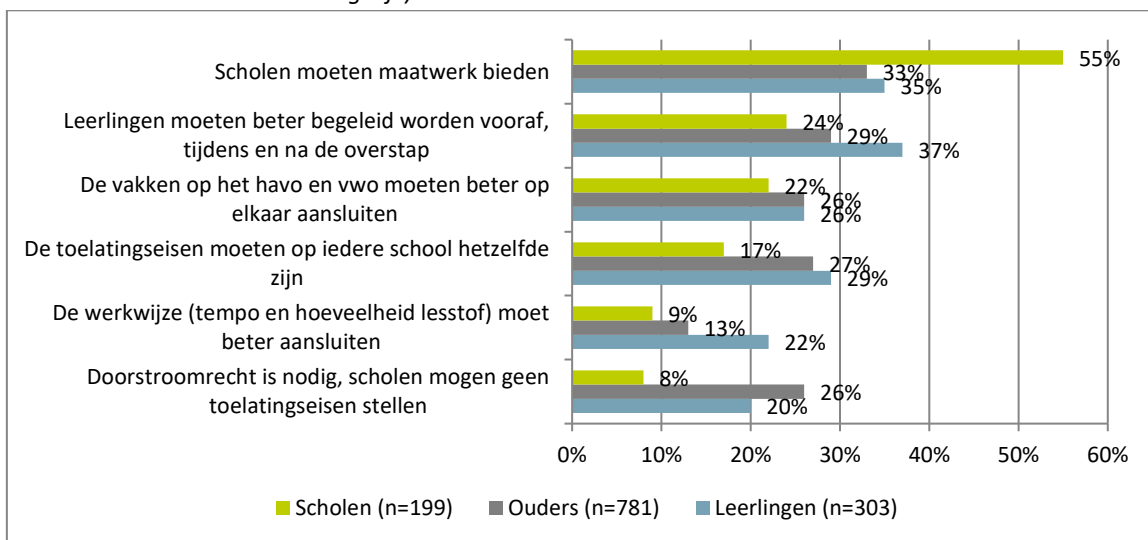
3.3 De toekomst

In deze paragraaf staat de toekomst centraal. Als we in deze paragraaf spreken over ouders en leerlingen, dan bedoelen we daarmee *alle* ouders en leerlingen, ook de ouders en leerlingen die havo of vwo volgen en niet direct te maken hebben met doorstroom van havo naar vwo.

3.3.1 Benodigheden voor soepele overgang havo-vwo

Uit figuur 3.14 blijkt dat iets meer dan de helft van de scholen (55%) vindt dat er in de toekomst meer maatwerk nodig is voor een soepele overgang van havo naar vwo. Dit geldt ook voor de grootste groep ouders (33%) en leerlingen (35%). De ouders en de leerlingen vinden het daarnaast ook belangrijk dat er in de toekomst meer begeleiding van de leerlingen is, zowel vooraf, tijdens als na de overstap. Iets meer dan een derde van de scholen (38%) is van mening dat de overgang van havo naar vwo op dit moment goed verloopt. 6% Van de ouders en 10% van de leerlingen geven aan dat er niets aan de overstap veranderd hoeft te worden.

Figuur 3.14 Benodigheden in de toekomst voor een soepele overgang van havo naar vwo (maximaal drie antwoorden mogelijk)



Maatwerk

Het belang van maatwerk wordt ook vaak genoemd in de groepsgesprekken en ouderinterviews. Scholen noemen dat iedere leerling weer een ander traject doorloopt en dat maakt maatwerk belangrijk. Ouders noemen dit ook; het ene kind heeft wellicht wat meer gesprekken met een decaan nodig terwijl het andere kind baat heeft bij bijles.

Onder maatwerk verstaan scholen en ouders vooral een stappenplan passend bij de leerlingen. Wat is er nodig om vwo voor de leerling mogelijk te maken? Scholen geven wel aan dat er wel grenzen zitten aan de mate van maatwerk die zij kunnen bieden. Er is beperkt tijd en geld hiervoor beschikbaar.

3.3.2 Doorstroomrecht

Op dit moment is er geen doorstroomrecht voor havo-leerlingen naar het vwo. Een meerderheid van de scholen (68%) acht een doorstroomrecht havo-vwo ook niet wenselijk. Zij vinden dat het vwo niet geschikt is voor iedere havo-leerling en willen teleurstellingen bij leerlingen voorkomen. Ook noemen de scholen dat zij verwachten dat meer leerlingen zich aan gaan melden op het vwo, die het niveau niet aan kunnen. Slechts 17% van de scholen vindt een doorstroomrecht (zeer) wenselijk. Bij de groeps gesprekken zijn er ook scholen die aangeven dat ze een doorstroomrecht niet wenselijk vinden, maar wel voor uniforme afspraken rondom doorstroom zijn.

Meer dan de helft van de ouders (56%) vindt het daarentegen juist wel (zeer) wenselijk dat er een doorstroomrecht havo-vwo komt. Verder is 6% van de ouders tegen en doorstroomrecht en geeft 38% van de ouders aan hier geen mening over te hebben. Ook voor de leerlingen geldt dat een relatief groot deel (47%) aangeeft hier geen mening over te hebben. Dit kan mogelijk komen doordat deze vraag in de vragenlijst door *alle* ouders en leerlingen is ingevuld, ook de ouders en leerlingen die havo of vwo volgen en niet direct te maken hebben met doorstroom van havo naar vwo. Ouders en leerlingen van eerdere leerjaren die nog weinig kennis hebben van de overgang, hebben wellicht aangegeven (nog) geen mening te hebben over een doorstroomrecht. Daarnaast geeft 36% van de leerlingen aan dat zij van mening zijn dat iedere leerling met een havo-diploma het recht moet hebben om naar het vwo door te stromen, tegenover 17% van de leerlingen die het hier niet mee eens zijn. Om deze reden kan worden aangenomen dat ouders en leerlingen overwegend voor een doorstroomrecht zijn.

Ouderinterviews

De meeste ouders vinden een doorstroomrecht wél wenselijk. Het is belangrijk om alle leerlingen die naar het vwo willen, een kans te bieden. De toelatingseisen die sommige scholen stellen, zoals een cijfereis vinden meerdere ouders niet eerlijk. *“Een cijfer zegt niet alles en de ene zeven is de andere niet”*.

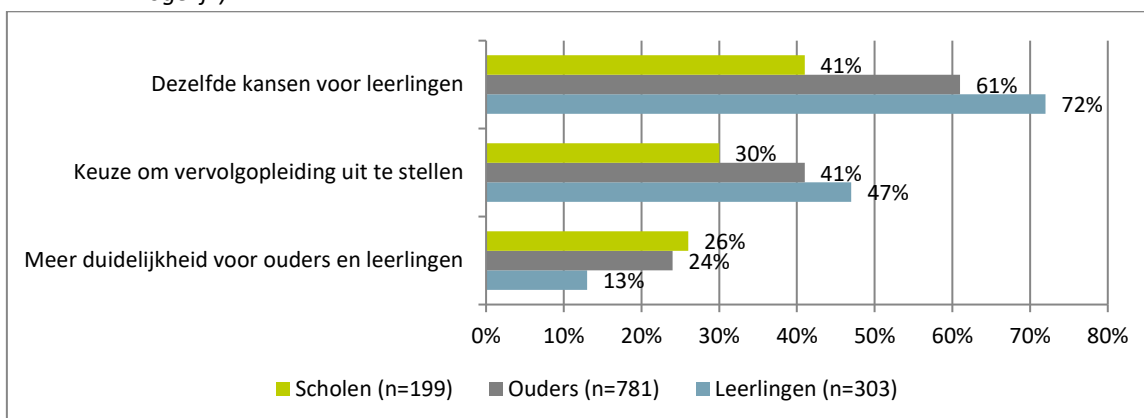
Een aantal ouders vindt een doorstroomrecht niet wenselijk. *“Het niveau ligt hoger op het vwo, dus er is een minimum op het havo nodig om slagingsgarantie op het vwo te hebben. Als een leerling het niet aan kan, dan moet je ze ook die worst niet voorhouden”*.

Aan de scholen is aanvullend gevraagd wat er nodig is voor een goede aansluiting als er een eventueel doorstroomrecht komt. Zij noemen onder andere:

- Mogelijkheden voor het volgen van extra lessen of vakken
- Mogelijkheid om in havo-5 al vakken op vwo-niveau te volgen (om te kijken of het bij de leerling past).
- Goede voorlichting.
- Doorstroomprogramma.
- Soepeler toezicht vanuit de onderwijsinspectie op rendement.

Een doorstroomrecht kan zowel positieve als negatieve gevolgen hebben. Uit figuur 3.15 blijkt dat het meest positieve gevolg volgens zowel de scholen, de ouders als de leerlingen is dat leerlingen dezelfde kansen krijgen. Van de scholen geeft 41% dit aan, van de ouders 61% en van de leerlingen geeft 72% dit aan. Ouders en leerlingen zien dit vaker als positieve gevolgen dan scholen.

Figuur 3.15 Mogelijke positieve gevolgen van een doorstroomrecht havo-vwo (meerdere antwoorden mogelijk)

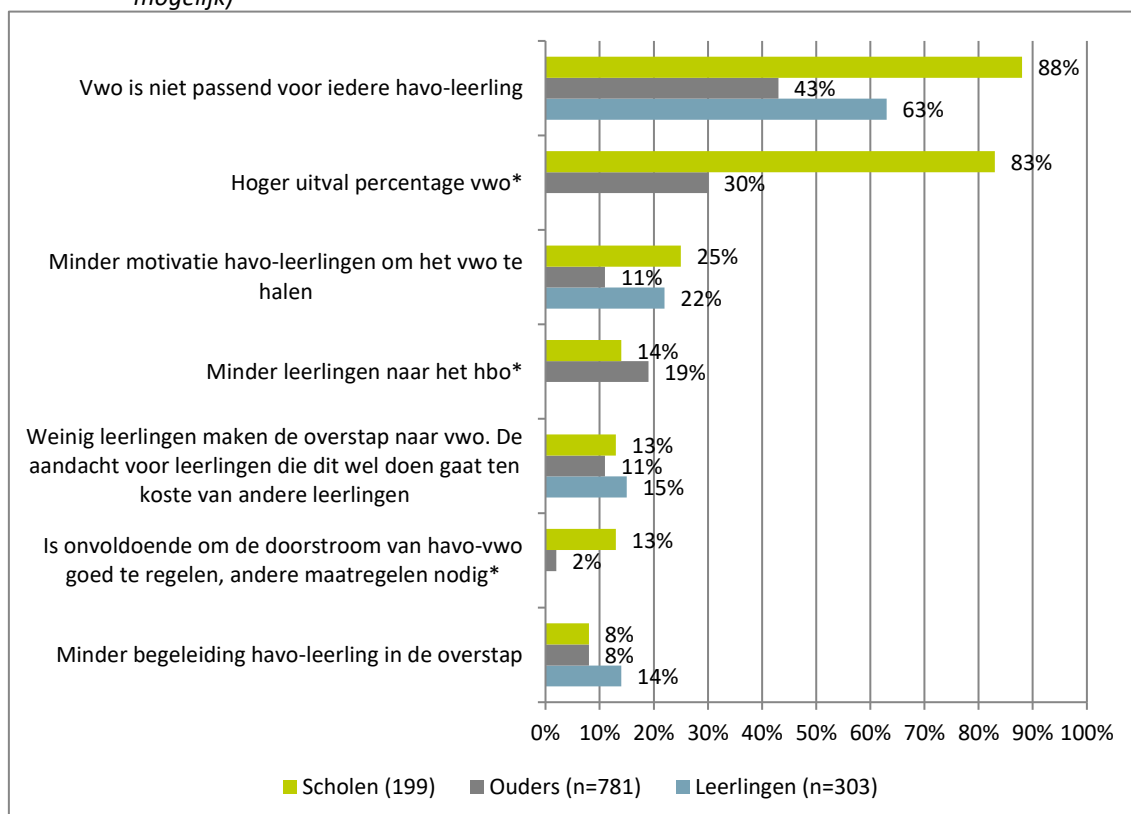


Ouderinterviews

“Als een leerling nou de motivatie heeft en graag naar het vwo wil, wie zijn wij dan om hem of haar die kans te ontzeggen?”

Als mogelijke negatieve gevolgen van een doorstroomrecht noemen scholen, ouders en leerlingen het vaakst dat er leerlingen op het vwo komen voor wie dat niet geschikt is, zie figuur 3.16. Van de scholen geeft 88% aan dat het vwo niet voor iedere havo-leerling passend is, van de ouders geeft 43% dit een en van de leerlingen 63%. Een meerderheid van de scholen geeft daarnaast aan dat een doorstroomrecht in hun ogen leidt tot een hoger uitvalpercentage op het vwo.

Figuur 3.16 Mogelijke negatieve gevolgen van een doorstroomrecht havo-vwo (meerdere antwoorden mogelijk)



* Deze antwoordmogelijkheid is niet aan leerlingen voorgelegd.

Groepsgesprekken

Uit de vragenlijst blijkt dat de meeste scholen tegen een doorstroomrecht zijn. In de groepsgesprekken is ook een aantal scholen tegen een doorstroomrecht; een doorstroomrecht beïnvloedt de slagingspercentages en de scholen willen leerlingen beschermen voor een faalervaring. Zij zien dit als hun rol en vinden dat zij een goede inschatting kunnen maken van de capaciteiten van een leerling. Met een doorstroomrecht ontnem je de school zijn professionaliteit en zullen er meer leerlingen naar het vwo gaan voor wie dat wellicht niet passend is.

Er zijn ook scholen die positief tegenover een doorstroomrecht staan. Zij bieden de leerlingen vaak veel begeleiding voorafgaande aan de overstap naar het vwo. Het uitgangspunt is om alle leerlingen deze kans te bieden. *“En je ziet ook weleens een leerling helemaal opbloeien op het vwo wat we dan op de havo niet voor mogelijk gedacht hadden” (schoolleider)*. Ook verwachten deze scholen niet dat door een doorstroomrecht, ineens veel meer leerlingen door willen stromen naar het vwo.

4 Conclusies

In de conclusies beantwoorden we de onderzoeksvragen. De onderzoeksvragen hebben we in de volgende onderwerpen geclusterd:

1. Huidige situatie
2. Voorwaarden voor doorstroom
3. Toekomst

Tot slot sluiten we af met een algemene conclusie.

4.1 Huidige situatie

In de conclusies omtrent de huidige situatie beantwoorden we de volgende onderzoeksvragen:

- Op welke wijze gaan vo-scholen om met de overgang van havo naar vwo?
- Wat is de tevredenheid van ouders en leerlingen?
- Is er/welk verschil is er in de eisen per profiel?
- Wat valt er te zeggen over de leerlingen die wel worden toegelaten?
- Welke prikkels in het systeem (bekostiging, toezicht, etc.) ontmoedigen leerlingen om te stapelen ('opstroom') en scholen om leerlingen daartoe in staat te stellen?

Het verschilt sterk op welke wijze de vo-scholen omgaan met de overgang van havo naar vwo. Er zijn scholen waar leerlingen zelfstandig een extra vak moeten bijspijkeren in de zomervakantie tot scholen met een doorstroomcoördinator en volledige doorstroomprogramma's. Op de meeste scholen kunnen leerlingen niet zomaar doorstromen, maar moeten zij aan één of meerdere eisen voldoen (zie ook '4.2 voorwaarden voor doorstroom').

De scholen, ouders en leerlingen zijn over het algemeen tevreden over de overgang van havo naar vwo, maar er is zeker ook nog ruimte voor verbetering. De knelpunten die zich voordoen zitten vooral in de afstemming van profielen en het vakkenpakket. Tegelijkertijd geeft een ruime meerderheid van de scholen aan dat zij de overgang van havo naar vwo in havo-5 met ouders en leerlingen bespreken. Op dat moment is het te laat om de profielen af te stemmen op eventuele doorstroom naar het vwo. Bij de profielen N&G en N&T kan de tweede vreemde moderne taal wel een knelpunt vormen. Op sommige scholen hoeven leerlingen geen tweede vreemde moderne taal te volgen. Scholen die knelpunten met betrekking tot profielen en vakkenpakketten *niet* ervaren geven in de groepsgesprekken aan dat zij eventuele doorstroom al bespreken bij de profielkeuze, leerlingen een extra vak laten volgen of dat de leerlingen geen tweede moderne vreemde taal hoeven te hebben. Je zou hier eigenlijk kunnen spreken van een continue loopbaan- en beroepsoriëntatie (LOB).

De manier waarop leerlingen begeleid worden ter voorbereiding op doorstroom naar het vwo verschilt. Sommige scholen bieden geen begeleiding, op andere scholen kunnen leerlingen in het laatste jaar nog een extra vak inhalen en krijgen zij hier vanuit de school begeleiding bij. Hoe de begeleiding vorm krijgt, is op meerdere scholen maatwerk. Zij kijken per leerling wat er nog nodig is om doorstroom mogelijk te maken.

De meeste leerlingen die worden toegelaten tot het vwo, kunnen dat ook aan. De meerderheid haalt binnen twee jaar zijn of haar vwo-diploma. Ongeveer 70% van de doorstroomleerlingen behaalt het vwo-diploma binnen vier jaar. Een aantal scholen verwacht dat het aantal aanmeldingen met

doorstroomrecht toe zal nemen. Dit zouden dan leerlingen zijn voor wie vwo veelal niet passend is. Er zijn ook scholen, veelal scholen die vóór een doorstroomrecht zijn, die denken dat dit niet zo zal zijn.

Ouders en leerlingen noemen dat er prikkels zijn die leerlingen ontmoedigen om door te stromen naar het vwo. Namelijk dat scholen toelatingseisen stellen waar leerlingen niet aan kunnen voldoen of dat scholen weinig begeleiding bieden aan leerlingen die willen doorstromen naar het vwo. Als leerlingen in hun eigen tijd nog een vak in moeten halen, werkt dat belemmerend. Ouders hebben het idee dat het toezicht vanuit de onderwijsinspectie is waarom scholen drempels opleggen.

Tegelijkertijd zijn er ook prikkels die doorstroom juist aanmoedigen. Door het leenstelsel zien ouders liever dan hun zoon of dochter zeker is van de keuze voor een vervolgopleiding. Doorstroom naar het vwo zorgt ervoor dat leerlingen deze keuze nog wat langer uit kunnen stellen en ook meer keuzemogelijkheden hebben. Om een opleiding op wo-niveau te volgen, kunnen leerlingen ook via de BaMa-structuur op het wo instromen. Echter noemen scholen en ouders dat dit steeds moeilijker wordt. Als een leerling echt graag een opleiding op wo-niveau wil volgen, dan kan het beter zijn om door te stromen naar het vwo in plaats van via het hbo naar het wo te gaan.

4.2 Voorwaarden voor doorstroom

In de conclusies omtrent voorwaarden voor doorstroom beantwoorden we de volgende onderzoeksvragen:

- Onder welke voorwaarden kunnen gediplomeerde havoleerlingen doorstromen naar het vwo?
- Wat is de invloed van de toelatingscode vmbo-havo op het toelatings- en aansluitingsbeleid van de doorstroom havo-vwo?
- Waarom hanteren scholen de voorwaarden?
- Worden er uitzonderingen gemaakt op de voorwaarden?
- Hoe vaak melden gediplomeerde havoleerlingen zich voor het vwo en hoeveel van deze leerlingen worden toegelaten?
- Hoe zijn deze voorwaarden in schoolbeleid en communicatie door de school verankerd?

De meeste scholen stellen toelatingseisen voor doorstroom naar het vwo. In de meeste gevallen is dit een cijfereis en/of een positief advies vanuit het havo. Bij de groepsgesprekken noemen enkele scholen dat zij de cijfereis vanuit de toelatingscode vmbo-havo over hebben genomen. Scholen hanteren deze voorwaarden omdat zij van mening zijn dat vwo niet passend is voor iedere havo-leerling. Zij willen leerlingen behoeden voor een faalervaring. Tegelijkertijd noemen scholen en ouders ook dat scholen door de onderwijsinspectie afgerekend worden op het rendement.

De meerderheid van de scholen geeft aan dat zij weleens uitzonderingen maken op de voorwaarden. Redenen om uitzonderingen zijn omdat een leerling net een tiende punt te kort komt of om persoonlijke omstandigheden. De meeste leerlingen die zich aanmelden voor het vwo worden toegelaten. Zelden wordt een leerling afgewezen. Als dat wel zo is, dan is dat meestal vanwege een te laag cijfer.

De voorwaarden om toegelaten te worden tot het vwo worden veelal op een voorlichtingsavond aan ouders verteld. Een deel van de scholen geeft aan dat deze toelatingseisen ook in de schoolgids of op de schoolwebsite staan. Uit de deskresearch blijkt dat dit bij 50% van de onderzochte scholen zo is.

4.3 Toekomst

In de conclusies omtrent de toekomst beantwoorden we de volgende onderzoeksvragen:

- Wat achten havo- en/of vwo-scholen/leraren nodig om de overgang van havo naar vwo zo soepel mogelijk te verlopen?
- Wat zouden volgens relevante partijen (schoolleiders, leraren, ouders, leerlingen, overheid etc.) positieve gevolgen van een doorstroomrecht havo-vwo kunnen zijn?
- Wat zouden volgens relevante partijen (schoolleiders, leraren, ouders, leerlingen, overheid etc.) negatieve gevolgen van een doorstroomrecht havo-vwo kunnen zijn?

De meeste scholen bieden zowel havo als vwo aan. Om de overgang soepel te laten verlopen zijn er een aantal dingen nodig:

- Tijdig informatie geven en informatie vindbaar maken
- Begeleiding op maat bieden aan leerlingen

Deze verbeterpunten zitten vooral in de periode vóór de overstap. Door vroegtijdig op een mogelijke doorstroom in te spelen, zullen de knelpunten met betrekking tot profielen en vakken wellicht ook verminderen.

De meeste scholen zijn tegen een doorstroomrecht. Overwegend veel ouders en leerlingen daarentegen zijn voor een doorstroomrecht. Ouders zien een doorstroomrecht meer als mogelijkheid, in plaats van een recht. Ouders willen dat de mogelijkheid om door te stromen er is en niet bij voorbaat is afgesloten of dat scholen pas laat beginnen met voorbereiden van leerlingen op de overgang naar het vwo.

Scholen, ouders en leerlingen noemen als belangrijkste reden het bieden van gelijke kansen aan iedere leerling. Bijna de helft van de ouders en leerlingen noemt ook als positief gevolg dat leerlingen de keuze voor een vervolgopleiding uit kunnen stellen.

Scholen, ouders en leerlingen noemen de volgende negatieve gevolgen van een doorstroomrecht:

- Er komen leerlingen op het vwo voor wie dat niet passend is.
- Hierdoor zullen meer leerlingen uitvallen op het vwo.

Als er meer leerlingen uitvallen op het vwo, worden scholen hier door de onderwijsinspectie op 'afgerekend'. In de groeps gesprekken benadrukken een aantal scholen dat dit speelt maar dat zij tegelijkertijd ook leerlingen willen behoeden voor een negatieve ervaring op het vwo als scholen al weten dat dit niet passend is voor de leerling.

Mocht er toch een doorstroomrecht komen, dan zijn er volgens de scholen een aantal dingen nodig voor een soepele overgang naar het vwo:

- Meer mogelijkheden voor het volgen van extra lessen of vakken.
- Meer mogelijkheden om in havo-5 al vakken op vwo-niveau te volgen (om te kijken of vwo bij de leerling past).
- Goede voorlichting.
- Doorstroomprogramma.
- Soepeler toezicht van de onderwijsinspectie op rendement van scholen.

4.4 Algemene conclusie en aanbeveling

Al met al lijken zich geen grote knelpunten voor de toen in de huidige situatie rondom de doorstroom van havo-5 naar vwo. Wel verschillen scholen, ouders en leerlingen over de wenselijkheid van een doorstroom recht: waar scholen veelal tegen een doorstroomrecht zijn, zijn de meeste ouders en leerlingen juist voorstander van een doorstroomrecht. Er is dan bij scholen ook nog veel ruimte voor verbetering. Deze verbetering zit vooral in een beter voortraject. Tijdig anticiperen op een eventuele doorstroom naar het vwo is belangrijk, bijvoorbeeld door tijdig informatie te geven (en vindbaar maken) en leerlingen al tijdig begeleiding op maat te bieden. Eigenlijk zou er bij de school sprake moeten zijn van een continue loopbaan- en beroepsoriëntatie (LOB) voor de leerling. We zien dat er grote verschillen zijn tussen scholen in de mate waarin zij tijdig anticiperen op een eventuele doorstroom. Het verdient dan ook aanbeveling om de wijze waarop de voorlopers dit aanpakken, nader te onderzoeken en uit te lichten.

Bijlage 1 Tabellenrapport scholen

Deze tabellenrapportage geeft inzicht hoe de vragenlijst 'Doorstroom havo-vwo' is beantwoord door medewerkers van VO scholen. Per vraag staan de gegeven antwoorden in een tabel weergegeven. De open vragen en open antwoordmogelijkheden zoals 'Anders, namelijk' zijn hier nog niet in meegenomen. Deze worden uiteraard wel in de rapportage verwerkt.

De vragenlijst is in totaal ingevuld door 199 medewerkers van VO scholen. Alleen volledig afgeronde vragenlijsten zijn meegenomen in de analyses.

Sectie 1: Algemene vragen

1. Wat is uw functie? Als u meerdere functies heeft binnen uw school, vul dan de functie in waarin u het grootste deel van de tijd werkzaam bent. [Route 1,2 en 3 \(n=199\)](#)

	%	Aantal
Directeur/locatiedirecteur/rector	9%	17
Afdelingsleider/teamleider	65%	129
Decaan	20%	40
Docent zonder mentortaken	0%	0
Docent met mentortaken	2%	4
Anders	5%	9
Totaal	100%	199

2. Bent u beroepsmatig betrokken bij havo, vwo of gymnasium? [Route 1, 2 en 3 \(n=199\)](#)

	%	Aantal
Alleen bij havo	21%	41
Alleen bij vwo	12%	23
Alleen bij gymnasium	0%	0
Zowel bij havo als bij vwo	32%	64
Zowel bij havo als bij gymnasium	0%	0
Zowel bij vwo als bij gymnasium	14%	28
Zowel bij havo, vwo en gymnasium	22%	43
Niet bij havo, vwo of gymnasium	0%	0
Totaal	100%	199

3. Welke onderwijstypen heeft uw schoollocatie? Meerdere antwoorden mogelijk. [Route 1, 2 en 3](#) (n=199)

	%	Aantal
Praktijkonderwijs	6%	11
Vmbo B	18%	36
Vmbo K	19%	38
Vmbo G	15%	30
Vmbo T	64%	128
Havo	99%	197
Vwo	97%	193
Gymnasium	61%	122
Anders	6%	12

3A Schooltypen die de vragenlijst hebben ingevuld. [Route 1, 2 en 3](#) (n=199)

	%	Aantal
Havo- en vwo school	60%	120
Alleen havo school	3%	6
Alleen vwo/gymnasium school	37%	73
Totaal	100%	199

Sectie 2: Huidige situatie

De meeste havo-gediplomeerde gaan naar het hbo, maar een klein deel van de leerlingen wil graag doorstromen naar het vwo. Wij zijn benieuwd naar de huidige situatie rondom de overstap van havo naar vwo en de motieven van deze leerlingen waarom zij graag naar het vwo willen.

4. Wat zijn motieven voor leerlingen om na havo-5 door te stromen naar vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk.* [Route 1, 2 en 3](#) (n=199)

	%	Aantal
Om de keuze voor een vervolgopleiding uit te stellen	86%	171
Om een vervolgopleiding op wetenschappelijk niveau mogelijk te maken	98%	195
Om beter toegerust te zijn op een opleiding op het hbo	10%	20
De leerling is uitgeloot voor de vervolgopleiding van zijn of haar keuze	11%	21
Anders	10%	19

5. Wat vindt u van de aansluiting havo-vwo? *Route 1, 2 en 3* (n=199)

	Onvoldoende		Voldoende		Goed		Weet ik niet	
De mate waarin het vakkenpakket van het havo inhoudelijk aansluit op het vwo.	8%	16	64%	127	28%	55	0%	0
De mate waarin de eisen van de examenvakken op het havo aansluiten op de eisen van de examenvakken op het vwo.	9%	17	64%	128	26%	52	1%	2
De pedagogisch-didactische aansluiting tussen havo en vwo.	7%	14	57%	113	35%	68	1%	2
De voorbereiding van havo-leerlingen op mogelijke doorstroom naar het vwo.	15%	30	60%	118	23%	45	2%	4

6. Ervaart uw school knelpunten bij de aansluiting havo-vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1, 2 en 3* (n=199)

	Aantal	
Wij ervaren geen knelpunten in de aansluiting havo-vwo.	34%	67
Bij de manier waarop of het moment waarop het toelatingsbeleid kenbaar wordt gemaakt aan ouders en leerlingen.	4%	7
In de toelatingsprocedure van havo-gediplomeerden tot het vwo.	6%	12
In de toelatingseisen die gesteld worden aan havo gediplomeerden om toegelaten te worden tot het vwo.	14%	27
In de samenwerking met andere scholen.	4%	7
In de samenwerking met andere afdelingen van onze eigen school.	2%	4
In de afstemming van de profielen of het vakkenpakket tussen havo en vwo.	32%	63
Bij de vakinhoudelijke afstemming tussen havo en vwo.	22%	43
Bij de verschillen in de moeilijkheidsgraad van de vakken tussen havo en vwo.	29%	58
Bij de aansluiting tussen moderne vreemde talen.	19%	38
Bij de aansluiting tussenoude talen.	1%	2
Bij de voorbereiding van havo-leerlingen op de doorstroom naar het vwo.	21%	42
De verschillen in de pedagogisch-didactische benadering op havo en vwo.	12%	23
Bij de voorbereiding van havo-leerlingen op een gerichte opleidingskeuze en loopbaanoriëntatie (LOB).	7%	14
Bij de voorbereiding van havo-leerlingen op een andere didactische benadering op het vwo.	12%	23

7. Ruimte voor opmerkingen. (Open vraag)

8. Bij welke profielen ervaart u knelpunten in de aansluiting tussen havo en vwo? **Route 1, 2 en 3** (n=199)

	%	Aantal
C&M	42%	27
E&M	48%	31
N&G	66%	42
N&T	64%	41
Bij geen van de profielen doen zich knelpunten voor in de aansluiting.	19%	12

9. Komt het voor dat gediplomeerde havo-leerlingen van uw school zich aanmelden voor het vwo, maar niet worden toe gelaten? **Route 1, 2 en 3** (n=199)

	%	Aantal
nooit	9%	18
zelden	36%	72
af en toe	42%	83
regelmatig	12%	23
zeer regelmatig	1%	1
weet ik niet	1%	2
Totaal	100%	199

10. Als een leerling met een havo-diploma niet wordt toegelaten tot het vwo, wat is hier dan de meest voorkomende oorzaak van? **Route 1 en 2** (n=126)

	%	Aantal
Het gemiddelde cijfer van de leerling is te laag	60%	76
Het vakkenpakket van de leerling sluit onvoldoende aan bij het vwo	8%	10
Het advies van de havo-school of is negatief	15%	19
De motivatie van de leerling is te laag	4%	5
De leerling beschikt volgens de havo-school of -afdeling over onvoldoende vaardigheden om het vwo aan te kunnen.	12%	15
De leerling beschikt volgens de vwo-school over onvoldoende vaardigheden om het vwo aan te kunnen.	1%	1
Totaal	100%	126

Sectie 3: De aansluiting tussen havo-vwo

Vragen 11-13 worden alleen beantwoord door scholen met een havo-afdeling.

11. Voorziet uw school in een of meer van de volgende mogelijkheden? **Route 1 en 3** (n=126)

	ja	nee	weet ik niet			
Extra aandacht aan de pakketkeuze van leerlingen.	84%	106	14%	17	2%	3
Gestimuleerd om hun vakkenpakket af te stemmen op de vakken die ze moeten volgen op het vwo.	94%	116	5%	6	2%	2
Op het havo in een extra vak examen doen .	94%	116	6%	7	0%	0
Op het havo vakken op een hoger niveau volgen.	58%	69	40%	48	2%	2

12. Worden leerlingen op uw school specifiek voorbereid op het maken van een keuze tussen doorstroom naar het hbo of het vwo? **Route 1 en 3** (n=126)

	%	Aantal
Ja	47%	59
Nee	47%	59
Weet ik niet	6%	8
Totaal	100%	126

13. Op welke manier worden leerlingen specifiek voorbereid op het maken van een keuze tussen doorstroom naar het hbo of het vwo? (Open vraag)

14. Welke activiteiten organiseert u op dit moment voor havo-leerlingen om de overgang naar het vwo zo soepel mogelijk te laten verlopen? *Meerdere antwoorden mogelijk.* **Route 1, 2 en 3** (n=199)

	%	Aantal
Bijles	11%	22
Extra begeleiding/ondersteuning tijdens de lessen	20%	39
Voorlichting	66%	132
Aparte klassen	1%	2
Extra lessen	14%	27
Een individueel programma	49%	97
Extra schoolweken in de zomerperiode om kennishiaten weg te werken	14%	28
Aandacht besteden aan de meer academische werkwijze op het vwo	8%	15
Meelopen of al lessen volgen op het vwo	24%	48
Anders	14%	28
Geen activiteiten	11%	22

Sectie 4: Toelatingsbeleid

Deze vragen worden alleen beantwoord door scholen met een vwo-afdeling.

15. Stelt uw school eisen aan leerlingen met een havo diploma om toegelaten te worden tot vwo-5?

Meerdere antwoorden mogelijk. [Route 1 en 3](#) (n=193)

	%	Aantal
Nee	9%	17
Positief advies vanuit havo	75%	145
Een cijferis	68%	131
Specifieke eisen aan het vakkenpakket	27%	52
Goede werkhouding	41%	79
Gerichte motivatie	47%	91
Anders	11%	22

16. Welke cijferis stelt uw school om toegelaten te worden tot vwo-5? *Meerdere antwoorden mogelijk.*

Bij antwoord: 'een cijferis' bij vraag 15 (n=131)

	%	Aantal
Gemiddeld examencijfer	57%	75
Gemiddeld schoolexamencijfer	31%	40
Gemiddeld examencijfer voor de kernvakken	30%	39
Gemiddeld eindexamen- en schoolexamencijfer	41%	54
Anders	17%	22

17. Hanteert uw school hetzelfde toelatingsbeleid voor havo-leerlingen afkomstig van de eigen school

als voor leerlingen die van een andere havo-school komen? [Route 1 en 3](#) (n=193)

	%	Aantal
Ja	87%	167
Nee	11%	22
Weet ik niet	2%	4
Totaal	100%	193

18. U heeft aangegeven dat uw school niet hetzelfde toelatingsbeleid hanteert voor havo-leerlingen afkomstig uit de eigen school als leerlingen die van een andere havo-school komen. Geef hieronder aan waarop het toelatingsbeleid verschilt en wat de reden hiervan is. (Open vraag)

19. Zijn er leerlingen waarbij u uitzonderingen op het toelatingsbeleid maakt? **Route 1 en 3** (n= 193)

	%	Aantal
Ja	59%	114
Nee	34%	65
Weet ik niet	7%	14
Totaal	100%	193

20. In welke gevallen maakt u een uitzondering op het toelatingsbeleid? (Open vraag)

Sectie 5: Communicatie over het toelatingsbeleid

21. Hoe maakt u de regels voor toelating tot het vwo aan de belanghebbenden bekend? *Meerdere antwoorden mogelijk.* **Route 1 en 3** (n=193)

	%	Aantal
Schoolgids	20%	39
Website school	40%	78
Info brochures school	9%	18
Voorlichting ouders/leerlingen voor overstap naar het vwo	71%	136
Als ouders of leerlingen hiernaar vragen	56%	108
Anders	15%	28

22. Op welk moment bespreekt u de mogelijkheid om na havo-5 door te stromen naar het vwo met ouders of leerlingen? *Meerdere antwoorden mogelijk.* **Route 1, 2 en 3** (n=199)

	%	Aantal
Tegelijkertijd met het bespreken van de profielkeuze	34%	67
Leerjaar 1	2%	3
Leerjaar 2	3%	6
Leerjaar 3	55%	109
Leerjaar 4	47%	94
Leerjaar 5	75%	149
Wanneer ernaar wordt gevraagd	68%	136
Geen vast moment	11%	21
Anders	6%	12

Sectie 6: Samenwerking tussen havo en vwo

23. Op welk moment bespreekt u het toelatingsbeleid van het vwo met ouders of leerlingen? *Meerdere antwoorden mogelijk.* Route 1, 2 en 3 (n=199)

	%	Aantal
Tegelijkertijd met het bespreken van de doorstroom naar vwo na	40%	79
Tegelijkertijd met het bespreken van de profielkeuze	23%	45
Leerjaar 1	1%	2
Leerjaar 2	1%	1
Leerjaar 3	25%	49
Leerjaar 4	25%	49
Leerjaar 5	54%	107
Wanneer ernaar wordt gevraagd	65%	130
Geen vast moment	12%	23
Anders	5%	9

24. In hoeverre werkt uw school samen op het gebied van het toelatings- en aansluitingsbeleid over de doorstroom havo-vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk.* Route 1, 2 en 3 (n=199)

	%	Aantal
Wij werken binnen de school samen met een havo of vwo team	87%	173
Samen met ons havo/vwo en bestuur	12%	24
Met havo/vwo scholen in de regio	7%	13
Wij werken niet samen	9%	17
Anders	3%	5

25. Hoe tevreden bent u over de samenwerking op het gebied van het toelatings- en aansluitingsbeleid? *Vraag 25 is alleen gesteld aan scholen die samenwerken.* (n=182)

	%	Aantal
Zeer tevreden	21%	39
Tevreden	65%	118
Neutraal	11%	21
Ontevreden	2%	3
Zeer ontevreden	1%	1
Totaal	100%	182

Sectie 7: Toekomst

26. Wat is er in de toekomst nodig voor een soepele overgang van havo naar vwo? U kunt maximaal drie antwoordmogelijkheden aanvinken. *Route 1, 2 en 3* (n=199)

	%	Aantal
Maatwerk	55%	110
Toelatingseisen moeten op iedere school hetzelfde zijn.	17%	33
Doorstroomrecht nodig, scholen mogen geen toelatingseisen stellen.	8%	15
Leerlingen moeten beter begeleid worden vooraf, tijdens en na de overstap.	24%	47
Vakken havo en vwo moeten beter op elkaar aansluiten.	22%	44
Werkwijze moet beter aansluiten .	9%	17
Anders	4%	8
De overgang is goed zoals hij nu is.	38%	76

27. In hoeverre vindt u het wenselijk dat er eventueel een doorstroomrecht havo-vwo komt? *Route 1, 2 en 3* (n=199)

	%	Aantal
Zeer wenselijk	5%	10
Wenselijk	12%	24
Neutraal/ geen mening	15%	30
Niet wenselijk	42%	84
Helemaal niet wenselijk	26%	51
Totaal	100%	199

28. Licht uw antwoord toe. (Open vraag)

29. Als er een eventueel doorstroomrecht komt, wat is er dan nodig om voor een goede aansluiting te zorgen? (Open vraag)

30. Wat zijn volgens u de mogelijke positieve gevolgen van een doorstroomrecht havo-vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1, 2 en 3* (n=199)

	%	Aantal
Dezelfde kansen voor leerlingen.	41%	82
Keuze vervolgopleiding uit te stellen.	30%	59
Meer duidelijkheid ouders en leerlingen.	26%	52
Anders	32%	62

31. Wat zijn volgens u de mogelijke negatieve gevolgen van een doorstroomrecht havo-vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1, 2 en 3 (n=199)*

	%	Aantal
Hoger uitval % vwo.	83%	164
Minder leerlingen naar het hbo.	14%	28
Vwo is niet passend voor iedere havist.	88%	175
Minder motivatie havo leerlingen om het vwo te halen.	25%	49
Minder begeleiding havo leerlingen voor overstap.	8%	16
Weinig leerlingen maken die overstap, die aandacht ervoor gaat ten koste van andere leerlingen.	13%	25
Is onvoldoende om de doorstroom van havo/vwo goed te regelen, andere maatregelen.	13%	25
Anders	10%	19

32. Heeft u verder nog opmerkingen over de doorstroom havo-vwo, dan kunt u die hieronder noteren.
(Open vraag)

Bijlage 2 Tabellenrapport ouders

Deze tabellenrapportage geeft inzicht hoe de vragenlijst 'Doorstroom havo-vwo' is beantwoord door ouders van VO leerlingen. Per vraag staan de gegeven antwoorden in een tabel weergegeven. De open vragen en open antwoordmogelijkheden zoals 'Anders, namelijk' zijn hier nog niet in meegenomen. Deze worden uiteraard wel in de rapportage verwerkt.

De vragenlijst is in totaal ingevuld door 781 ouders. Alleen volledig afgeronde vragenlijsten (tot de achtergrondkenmerken) zijn meegenomen in de analyses.

Algemene vragen

1. Mijn zoon/dochter.. (n = 781)

	%	Aantal
is naar het vwo gegaan na het halen van zijn/haar havodiploma . <i>Route 1</i>	6%	50
wil graag naar het vwo gaan na het halen van zijn/haar havodiploma. <i>Route 2</i>	29%	229
heeft overwogen om naar het vwo te gaan na het halen van zijn/haar havodiploma, maar heeft dit niet gedaan. <i>Route 3</i>	5%	42
zit nu op het vwo en heeft hiervoor geen eindexamen op het havo gedaan. <i>Route 5</i>	33%	254
..wil geen overstap maken van havo naar vwo. <i>Route 4.</i>	26%	206
Totaal	100%	781

2. In welke klas zit uw zoon/dochter? *Route 1 t/m 5.* (n=781)

	%	Aantal
leerjaar 1	10%	76
leerjaar 2	16%	128
leerjaar 3	18%	138
havo 4	16%	126
havo 5	17%	130
vwo 4	6%	49
vwo 5	7%	54
vwo 6	7%	57
mijn zoon/dochter heeft een vwo diploma gehaald	1%	7
Mijn zoon/dochter heeft een havo diploma, maar is nog niet begonnen op het vwo	1%	9
Anders	1%	7
Totaal	100%	781

3. Welke soorten onderwijs biedt de school aan waar uw zoon/dochter havo volgt of heeft gevolgd?
Meerdere antwoorden mogelijk. *Route 1 t/m 4.* (n = 527)

	%	Aantal
praktijkonderwijs	7%	38
vmbo b	19%	100
vmbo k	21%	113
vmbo g	21%	113
vmbo t	45%	235
havo	81%	428
vwo	70%	368
gymnasium	36%	190
Anders, namelijk _____	2%	12

4. Volgt uw kind vwo op dezelfde school als waar hij/zij havo heeft gevolgd? *Route 1* (n = 50)

	%	Aantal
Ja	74%	37
Nee	26%	13
Totaal	100%	50

5. Waarom zit uw kind op het vwo op een andere school dan waar hij/zij havo heeft gedaan? *Vraag 4 = nee* (n = 13)

	%	Aantal
De havo-school van mijn kind bood geen vwo aan.	69%	9
De havo-school van mijn kind bood wel vwo aan, maar mijn kind werd niet toegelaten.	0%	0
De havo-school van mijn kind bood wel vwo aan, maar mijn kind wilde graag naar een andere school.	15%	2
Anders, namelijk _____	15%	2
Totaal	100%	13

6. Heeft uw kind er over nagedacht om al eerder naar vwo te gaan, bijvoorbeeld in havo-3? *Route 1 t/m 4* (n = 527)

	%	Aantal
Nee.	65%	342
Ja, maar mijn kind had destijds te lage cijfers.	20%	104
Ja, maar de werkhouding van mijn kind was destijds te laag.	9%	49
Ja, dit heeft mijn kind overwogen maar niet gedaan omdat _____	6%	32
Totaal	100%	527

7. U heeft aangegeven dat uw zoon of dochter heeft overwogen om na de havo naar het vwo te gaan, maar dit niet heeft gedaan of dat uw zoon of dochter niet naar het vwo wil. Waarom is dat?

Meerdere antwoorden mogelijk. Route 3 en 4 (n= 248)

	%	Aantal
Mijn kind werd niet toegelaten op het vwo. <i>Naar vraag 8</i>	11%	28
Mijn kind is naar het vavo (volwassenonderwijs) gegaan. → <i>Naar vragen over toekomst.</i>	2%	5
Mijn kind wilde liever naar het hbo. → <i>Naar vragen over toekomst.</i>	46%	115
Mijn kind wilde liever eerst op het hbo zijn propedeuse halen en overweegt om daarna naar de universiteit te gaan. → <i>Naar vragen over toekomst.</i>	8%	19
Mijn kind wilde eerst iets anders doen, bijvoorbeeld een tussenjaar, maar wil hierna alsnog naar het vwo. → <i>Naar vragen over toekomst.</i>	2%	6
Mijn kind wilde eerst iets anders doen, bijvoorbeeld een tussenjaar, maar weet nog niet wat hij of zij hierna wil gaan doen. → <i>Naar vragen over toekomst.</i>	10%	24
Anders, namelijk _____ → <i>Naar vragen over toekomst.</i>	26%	65

8. U heeft aangegeven dat uw kind niet werd toegelaten op het vwo. Waarom was dat? *Meerdere antwoorden mogelijk. (n=28)*

	%	Aantal
Het gemiddeld eindexamencijfer van mijn kind was te laag. <i>Naar vraag 9</i>	32%	9
Het profiel of vakkenpakket van mijn kind sloot niet goed aan op het vwo.	14%	4
Het advies van de havo-school of -afdeling was negatief.	18%	5
De motivatie van mijn kind was te laag volgens de vwo-school.	4%	1
Mijn kind beschikte volgens de havo-school of –afdeling over onvoldoende capaciteiten om het vwo aan te kunnen (denk aan leerhouding, zelfstandigheid, zelfsturing).	31%	9
Mijn kind beschikte volgens de vwo-school of –afdeling over onvoldoende capaciteiten om het vwo aan te kunnen (denk aan leerhouding, zelfstandigheid, zelfsturing).	4%	1
De school stelde andere toelatingseisen waar mijn kind niet aan voldeed, namelijk _____	0%	0
Anders, namelijk _____	7%	2

9. U heeft aangegeven dat het gemiddeld eindexamencijfer van uw kind te laag was. Welk gemiddeld eindexamencijfer moest uw kind hebben om tot het vwo toegelaten te worden? * *Alleen stellen als dit is aangevinkt bij vraag 8.*

Huidige situatie

10. U heeft aangegeven dat uw kind na het halen van zijn of haar havo-diploma graag naar het vwo wil(de). Waarom wil(de) uw kind graag naar het vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1 en 2 (n= 279)*

	%	Aantal
Om de keuze voor een vervolgopleiding uit te stellen	22%	60
Om een vervolgopleiding op wetenschappelijk niveau mogelijk te maken.	49%	138
Om beter toegerust te zijn op een opleiding op het hbo.	39%	110
Mijn zoon/dochter is uitgeloot voor de vervolgopleiding van zijn of haar keuze.	1%	3
Anders, namelijk _____	4%	12

11. Bent u op de hoogte van de toelatingseisen voor het vwo? *Route 2 (n= 229)*

	%	Aantal
Nee, nog niet. <i>Naar vragen over toekomst</i>	46%	105
Ja, ik ben hiervan op de hoogte.	54%	124
Totaal	100%	229

12. Wat vindt u van de aansluiting havo-vwo? *Route 1 en 2 (tweede antwoord bij vraag 11) (n= 174)*

	%	Aantal
De aansluiting havo-vwo is goed. <i>Naar vraag 14</i>	40%	69
De aansluiting havo-vwo kan beter. <i>Naar vraag 13</i>	34%	59
De aansluiting havo-vwo is onvoldoende. <i>Naar vraag 13</i>	7%	13
Ik kan dit (nog) niet beoordelen. <i>Naar vraag 14</i>	19%	33
Totaal	100%	174

13. U heeft aangegeven dat de aansluiting havo-vwo momenteel nog niet goed is. Waar komt dat door? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1 en 2 (bij tweede en derde antwoord vraag 12) (n= 72)*

	%	Aantal
De exameneisen van de havo sluiten onvoldoende aan op het vwo.	17%	12
De vakken van de havo sluiten inhoudelijk onvoldoende aan op het vwo.	28%	20
De profielen van de havo sluiten onvoldoende aan op het vwo.	21%	15
De manier van lesgeven is op het vwo anders dan op de havo.	29%	21
Het tempo op het vwo ligt hoger.	33%	24
De hoeveelheid lesstof op het vwo is meer dan op de havo.	24%	17
Havo-leerlingen worden onvoldoende voorbereid op doorstroom naar het vwo.	44%	32
Havo-leerlingen worden in een te laat stadium ingelicht over doorstroom naar het vwo.	13%	9
Anders, namelijk _____	7%	5

14. Ervaart u of uw kind knelpunten bij de aansluiting havo-vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk.*

Route 1 en 2 (n=174)

	ja %	Aantal
Wij ervaren geen knelpunten in de aansluiting havo-vwo.	39%	68
Het moment waarop of de manier waarop met ouders of leerlingen wordt besproken dat doorstromen naar het vwo mogelijk is.	15%	26
Bij de procedure die doorlopen moet worden om toegelaten te worden tot het vwo.	11%	20
Bij de toelatingseisen die het vwo stelt.	18%	31
In de samenwerking met de vwo-afdeling binnen de school rondom de doorstroom naar vwo.	13%	22
In de samenwerking met andere scholen rondom de doorstroom naar vwo.	5%	8
In de afstemming van profielen of het vakkenpakket tussen havo en vwo.	14%	24
Bij de afstemming van de inhoud van de vakken tussen havo en vwo.	14%	25
Bij de afstemming van de moeilijkheidsgraad van de vakken tussen havo en vwo.	7%	12
Bij de aansluiting tussen de taalvakken.	25%	16
Bij de voorbereiding van havo-leerlingen op de doorstroom naar het vwo.	14%	24
Bij de manier van lesgeven op havo en vwo.	10%	18
Bij de voorbereiding van havo-leerlingen op een opleidingskeuze en loopbaanoriëntatie.	7%	13
Bij de voorbereiding van havo-leerlingen op een andere didactische benadering op het vwo.	5%	8
Anders, namelijk _____	6%	10

De voorbereiding op de overstap naar het vwo

15. Biedt of bood jouw havo-school de volgende mogelijkheden aan? *Route 1 en 2* (n= 174)

	Ja, dit doet de school.	Nee, dit doet de school niet.	Weet ik niet.
De havo-school of –afdeling besteedt extra aandacht aan de pakketkeuze van leerlingen die misschien willen doorstromen naar vwo.	66%	24%	11%
Leerlingen die willen overstappen naar het vwo worden gestimuleerd om hun vakkenpakket af te stemmen op de verplichte profielvakken op het vwo.	63%	23%	13%
Het is op de havo-school of –afdeling mogelijk om op de havo in een achtste vak examen te doen.	60%	14%	26%
Het is op de havo-school of –afdeling mogelijk om vakken op een hoger niveau te volgen.	47%	35%	19%
Anders, namelijk _____	35%	9%	56%

16. Is of wordt uw zoon of dochter op school specifiek voorbereid op het maken van een keuze tussen doorstroom naar het hbo of het vwo? *Route 1 en 2* (n=174)

	%	Aantal
Ja. <i>Naar vraag 17</i>	52%	90
Nee. <i>Naar vraag 18</i>	30%	52
Weet ik niet. <i>Naar vraag 18</i>	18%	32
Totaal	100%	174

17. Op welke manier wordt of is uw zoon of dochter op school voorbereid op het maken van een keuze tussen doorstroom naar het hbo of het vwo?

18. Welke activiteiten organiseert jouw school voor havoleerlingen ter voorbereiding op het vwo?
Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1 en 2 (n= 174)

	%	Aantal
Bijles	25%	44
Extra begeleiding/ondersteuning tijdens de lessen	29%	50
Voorlichting	38%	66
Aparte klassen (waaronder kansklassen)	8%	14
Extra lessen	21%	37
Een individueel programma	7%	13
Extra schoolweken in de zomerperiode om benodigde kennis bij te spijkeren	9%	16
Aandacht besteden aan de meer academische werkwijze op het vwo.	13%	23
Meelopen of al lessen volgen op het vwo.	16%	27
Anders, namelijk _____	2%	4
Geen activiteiten.	12%	21
Weet ik niet.	7%	13

19. Bent u tevreden over de voorbereiding en de oriëntatie op de overstap naar het vwo? *Route 1 en 2* (n= 174)

	%	Aantal
Ja	11%	19
Nee	10%	17
Dat is nog te vroeg om uitspraken over te doen	69%	120
Weet ik niet	10%	18
Totaal	100%	156

Toelating tot het vwo

20. Stelt of stelde de vwo-school eisen aan leerlingen met een havodiploma om toegelaten te worden tot vwo-

	%	Aantal
Nee	5%	9
Ja, een positief advies vanuit de havo.	65%	113
Ja, een cijferreis. <i>Naar vraag 21</i>	52%	91
Ja, specifieke eisen aan het vakkenpakket, namelijk _____	6%	10
Ja, een goede werkhouding.	22%	39
Ja, een gerichte motivatie.	17%	30
Ja, namelijk _____	3%	5

21. Welke cijferreis stelt of stelde de vwo-school om toegelaten te worden tot vwo-5? *Bij derde antwoord vraag 20 (n= 91)*

	%	Aantal
Gemiddeld eindexamencijfer _____	18%	16
Gemiddeld schoolexamencijfer _____	7%	6
Gemiddeld examencijfer voor de kernvakken _____	9%	8
Gemiddeld eindexamen- en schoolexamencijfer _____	22%	20
Anders, namelijk _____	3%	3
Weet ik niet	42%	38

De communicatie over de overstap van havo naar vwo

22. Hoe wist u wat de toelatingseisen en de toelatingsprocedure tot het vwo waren? *Route 1 en 2 (n= 174)*

	%	Aantal
Schoolgids	15%	26
Website school	29%	50
Info brochures	16%	28
Voorlichting op school	46%	80
Verteld door mentor	33%	58
Verteld door mijn kind	14%	25
Anders	6%	11

23. Wanneer is met u de mogelijkheid om door te stromen naar het vwo besproken? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1 en 2* (n=174)

	%	Aantal
Tegelijkertijd met het bespreken van de profielkeuze.	7%	12
In leerjaar 1	8%	14
In leerjaar 2	9%	16
In leerjaar 3	25%	43
In leerjaar 4	21%	37
In leerjaar 5	13%	23
Toen ik of mijn zoon/dochter hier naar heeft gevraagd op school	16%	27
Anders, namelijk _____	7%	12
Weet ik niet meer	1%	5

24. Wanneer wist u wat de toelatingseisen tot het vwo waren? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1 en 2* (n= 174)

	%	Aantal
Tegelijkertijd met het bespreken van de mogelijkheid om door te stromen naar het vwo.	10%	17
Tegelijkertijd met het bespreken van de profielkeuze.	10%	17
In leerjaar 1	10%	18
In leerjaar 2	8%	14
In leerjaar 3	24%	42
In leerjaar 4	17%	30
In leerjaar 5	13%	22
Toen ik of mijn zoon/dochter hier naar heeft gevraagd op school	16%	27
Anders, namelijk _____	2%	4
Weet ik niet meer	7%	12

25. Bent u tevreden over de informatie van de school over de doorstroom van havo naar vwo? *Route 1 en 2* (n= 174)

	ja %	aantal
Zeer tevreden <i>Naar vraag 26</i>	11%	19
Tevreden <i>Naar vraag 26</i>	46%	80
Neutraal <i>Naar vraag 28</i>	32%	56
Ontevreden <i>Naar vraag 27</i>	7%	13
Zeer ontevreden <i>Naar vraag 27</i>	3%	6
Totaal	100%	174

26. U heeft aangegeven dat u (zeer) tevreden bent over de manier waarop en het moment waarop de school van uw zoon/dochter de doorstroom naar het vwo met u heeft besproken. Kunt u dit toelichten?

27. U heeft aangegeven dat u (zeer) ontevreden bent over de manier waarop en het moment waarop de school van uw zoon/dochter de doorstroom naar het vwo met u heeft besproken. Kunt u dit toelichten?

Toekomst

28. Wat is er in de toekomst nodig voor een soepele overgang van havo naar vwo? *U kunt maximaal drie mogelijkheden aanvinken. Route 1 tm 5 (n=781)*

	%	Aantal
Scholen moeten meer maatwerk bieden, bijvoorbeeld leerlingen de mogelijkheid te bieden om een extra vak op de havo te volgen en af te sluiten of door een vak op een hoger niveau te volgen.	33%	254
De toelatingseisen vanuit het vwo moeten op iedere school hetzelfde zijn.	27%	212
Er is een doorstroomrecht nodig. Scholen mogen geen toelatingseisen stellen, iedere leerling met een havo-diploma moet naar het vwo mogen.	26%	206
Leerlingen moeten beter begeleid worden vooraf, tijdens en na de overstap van havo naar vwo.	29%	225
De vakken op het havo en vwo moeten beter op elkaar aansluiten.	26%	200
De werkwijze (het tempo en hoeveelheid lesstof) moet beter op elkaar aansluiten.	13%	104
Anders, namelijk _____	2%	12
Ik heb hier geen mening over/ ik weet het niet.	20%	153
De overgang tussen havo en vwo is goed zoals het nu is, hier hoeft niets aan te veranderen.	6%	44

29. In hoeverre vindt u het wenselijk dat er eventueel een doorstroomrecht havo-vwo komt? *Route 1 tm 5 (n=781)*

	%	Aantal
Zeer wenselijk	18%	137
Wenselijk	38%	299
Neutraal / ik heb hier geen mening over <i>Naar vraag 29</i>	38%	299
Niet wenselijk	5%	36
Helemaal niet wenselijk	1%	10
Totaal	100%	781

30. Licht uw antwoord toe.

31. Wat zijn volgens u de mogelijke positieve gevolgen van een doorstroomrecht havo-vwo? *Route 1 tm 5* (n= 781)

Een eventueel doorstroomrecht havo-vwo...

	%	Aantal
... zorgt ervoor dat alle leerlingen dezelfde kans krijgen om naar het vwo te gaan	61%	476
... geeft leerlingen de mogelijkheid om de keuze voor een vervolgopleiding uit te stellen	41%	319
... zorgt ervoor dat er meer duidelijkheid is voor ouders en leerlingen	24%	188
...anders, namelijk _____	5%	38

32. Wat zijn volgens u de mogelijke negatieve gevolgen van een doorstroomrecht havo-vwo? *Route 1 tm 5* (n=781)

Een eventueel doorstroomrecht havo-vwo...

	%	Aantal
... zorgt ervoor dat meer leerlingen het vwo niet halen	30%	234
... zorgt ervoor dat er minder leerlingen naar het hbo doorstromen	19%	149
... zorgt ervoor dat er leerlingen op het vwo komen voor wie dat niet geschikt is. Vwo is niet voor iedere havist passend	43%	338
... zorgt ervoor dat havo-leerlingen minder gemotiveerd zijn om hard te werken om het vwo te halen	11%	85
... zorgt ervoor dat havo-leerlingen minder begeleiding zullen krijgen in de overstap naar het vwo	8%	62
... de meeste leerlingen gaan na havo niet naar het vwo. Aandacht voor de leerlingen die over willen stappen naar het vwo, gaat ten koste van de andere leerlingen.	11%	82
... is onvoldoende om de doorstroom van havo naar vwo voor leerlingen goed te regelen. Er zijn ook andere maatregelen nodig, zoals _____	2%	17
Anders, namelijk _____	9%	65

Achtergrondkenmerken

33. Wat is uw opleidingsniveau? *Route 1 tm 5* (n= 775)

	%	Aantal
basisonderwijs	0%	1
vmbo, havo onderbouw, vwo onderbouw	6%	47
havo of vwo	16%	126
mbo niveau 1	3%	25
mbo 2, 3 of 4	28%	216
hbo of wo bachelor	25%	197
hbo of wo master	19%	150
anders	2%	13
Totaal	100%	775

34. Heeft u verder nog opmerkingen over de doorstroom havo-vwo, dan kunt u die hieronder noteren.

Bijlage 3 Tabellenrapport leerlingen

Deze tabellenrapportage geeft inzicht hoe de vragenlijst 'Doorstroom havo-vwo' is beantwoord door VO leerlingen. Per vraag staan de gegeven antwoorden in een tabel weergegeven. De open vragen en open antwoordmogelijkheden zoals 'Anders, namelijk' zijn hier nog niet in meegenomen. Deze worden uiteraard wel in de rapportage verwerkt.

De vragenlijst is in totaal ingevuld door 303 leerlingen van VO scholen. Alleen volledig afgeronde vragenlijsten zijn meegenomen in de analyses.

Algemene vragen

1. Ik... *Route 1 t/m 5* (n = 303)

	%	Aantal
ben naar het vwo gegaan na het halen van mijn havodiploma (route 1)	6%	18
wil graag naar het vwo gaan na het halen van mijn havodiploma (route 2)	10%	29
heb overwogen om naar het vwo te gaan na het halen van mijn havodiploma, maar ik heb dit niet gedaan (route 3)	9%	26
zit nu op het vwo en heb hiervoor geen eindexamen op het havo gedaan (route 5)	50%	152
wil(de) geen overstap maken van havo naar vwo (route 4)	26%	78
Totaal	100%	303

2. In welke klas zit je? *Route 1 t/m 5*. (n=303)

	%	Aantal
leerjaar 1	3%	9
leerjaar 2	8%	25
leerjaar 3	15%	45
havo 4	17%	50
havo 5	13%	39
vwo 4	9%	27
vwo 5	14%	43
vwo 6	17%	52
ik heb mijn vwo diploma gehaald	1%	2
Ik heb mijn havo diploma, maar ben nog niet begonnen op het vwo	4%	11
Totaal	100%	303

3. Welke soorten onderwijs kun je op de school volgen waar jij nu havo volgt of hebt gevolgd?*
- Meerdere antwoorden mogelijk *Route 1 tm 5.* (n = 303)

	%	Aantal
praktijkonderwijs	10%	31
vmbo b	22%	68
vmbo k	22%	66
vmbo g	20%	62
vmbo t	54%	164
havo	85%	259
vwo	87%	263
gymnasium	59%	178
anders	14%	43

4. Volg je vwo op dezelfde school als waar je havo hebt gevolgd? *Route 1* (n = 18)

	%	Aantal
Ja	89%	16
Nee	11%	2

5. Waarom zit je op het vwo op een andere school dan waar je havo hebt gedaan? *Vraag 4 = nee* (n = 2)

	%	Aantal
Op mijn havo school was geen vwo afdeling	50%	1
Ik werd niet toegelaten op de vwo afdeling van mijn vorige school	0%	0
Ik wilde graag naar een andere school	50%	1
Anders	0%	0

6. Heb je er over nagedacht om al eerder naar het vwo te gaan, bijvoorbeeld in de derde klas van de havo? *Route 1, 2, 3 en 4* (n = 151)

	%	Aantal
Nee	52%	78
Ja, maar mijn cijfers waren te laag	21%	32
Ja, maar werkhouding was niet goed genoeg	11%	16
Ja, andere reden	17%	25

7. Je hebt erover nagedacht om naar het vwo te gaan, maar je hebt dit niet gedaan. Hoe komt dat?
Meerdere antwoorden mogelijk. *Route 3* (n=26)

	%	Aantal
ik werd niet toegelaten (<i>naar vraag 8</i>)	8%	2
ik wilde liever naar het hbo	54%	14
ik ben naar het vavo gegaan	0%	0
ik wilde eerst iets anders doen en hierna naar het vwo	15%	4
ik wilde eerst iets anders doen en hierna weet ik het nog niet	0%	0
ik wilde eerst liever naar het hbo en daarna misschien naar de universiteit	19%	5
iets anders	15%	4

8. Waarom werd je niet toegelaten op het vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk.* (n= 2)

	%	Aantal
Mijn gemiddelde cijfer van was te laag.	100%	2
Mijn profiel of vakkenpakket sloot niet goed aan op het vwo.	0%	0
Ik kreeg een negatief advies van mijn havo-school omdat mijn motivatie onvoldoende was	50%	1
Ik kreeg een negatief advies van mijn havo-school omdat mijn leerhouding onvoldoende was.	50%	1
Ik kreeg een negatief advies van mijn vwo-school omdat mijn motivatie onvoldoende was.	0%	0
Ik kreeg een negatief advies van mijn vwo-school omdat mijn leerhouding onvoldoende was.	0%	0
De vwo-school stelde andere toelatingseisen waaraan ik niet voldeed	0%	0

9. Welk gemiddeld cijfer moest je hebben om tot het vwo toegelaten te worden? * *Alleen stellen als dit is aangevinkt bij vraag 8.*
- _____

Huidige situatie

10. Waarom wil of wilde je graag naar het vwo na het halen van je havodiploma? *Route 1 en 2.* (n= 47)

	%	Aantal
Om de keuze voor een vervolgopleiding uit te stellen	34%	16
Om een opleiding op WO niveau te kunnen volgen	66%	31
Beter kan voorbereiden op het hbo	17%	8
Uitgeloot voor hbo opleiding die ik wilde	0%	0
Anders	11%	5

11. Weet je wat de toelatingseisen zijn voor het vwo? *Alleen route 2. (n=29)*

	%	Aantal
Ja, ik ben hiervan op de hoogte <i>(naar vraag 12)</i>	66%	19
Nee, nog niet <i>(naar vraag 25)</i>	34%	10

12. Wat vind je van de aansluiting havo-vwo? *Route 1 en 2 (Vraag 11 = ja) (n= 37)*

	%	Aantal
De aansluiting havo-vwo is goed.	47%	15
De aansluiting havo-vwo kan beter.	53%	15
De aansluiting havo-vwo is onvoldoende.	0%	1
Ik kan dit (nog) niet beoordelen.	0%	6
Totaal	100%	37

13. Je hebt aangegeven dat je de aansluiting havo-vwo niet goed vindt. Waar komt dat door?

Meerdere antwoorden mogelijk. Vraag 12 = kan beter of is onvoldoende (n=16)

	%	Aantal
De exameneisen van de havo sluiten niet goed aan op het vwo.	25%	4
De vakken van de havo sluiten inhoudelijk niet goed aan op het vwo.	0%	0
De profielen van de havo sluiten niet goed aan op het vwo.	19%	3
De manier van lesgeven is op het vwo anders dan op de havo.	25%	4
Het tempo op het vwo ligt hoger.	31%	5
De hoeveelheid lesstof op het vwo is meer dan op de havo.	25%	4
Havo leerlingen worden niet goed voorbereid op doorstroom naar het vwo.	75%	12
Havo leerlingen worden te laat stadium ingelicht over doorstroom naar het vwo.	19%	3
Anders	6%	1

De voorbereiding op de overstap naar het vwo

Hieronder volgen enkele vragen over de manier waarop havoleerlingen worden voorbereid op (de keuze voor) het vwo.

14. Biedt of bood jouw havo-school de volgende mogelijkheden aan? (n= 37) *Route 1 en 2 (10 leerlingen zijn uitgefilterd bij vraag 11).*

	Ja, dit doet de school.		Nee, dit doet de school niet.		Weet ik niet.	
	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal
Mijn havo-school besteedt extra aandacht aan de pakketkeuze van leerlingen die misschien willen doorstromen naar vwo.	35%	13	57%	21	8%	3
Leerlingen die willen overstappen naar het vwo worden gestimuleerd om hun vakkenpakket af te stemmen op de verplichte profielvakken op het vwo.	41%	15	35%	13	24%	9
Het is op mijn havo-school mogelijk om op de havo in een achtste vak examen te doen.	57%	21	16%	6	27%	10
Het is op mijn havo-school mogelijk om vakken op een hoger niveau te volgen.	41%	15	38%	14	22%	8
Er zijn op mijn school nog andere mogelijkheden als het gaat om vakken en vakkenpakket.	25%	9	19%	7	56%	20

15. Word je op jouw school specifiek voorbereid op het maken van een keuze tussen doorstromen naar het hbo of het vwo? *Route 2 waarvan 10 uitgefilterd bij vraag 11* (n= 37)

	%	Aantal
Ja	27%	10
Nee	70%	26
Weet ik niet	3%	1

16. Op welke manier word je of werd je op jouw havo-school voorbereid op het maken van een keuze tussen doorstromen naar het hbo of het vwo? *

17. Welke activiteiten organiseert jouw school voor havoleerlingen ter voorbereiding op het vwo?
Meerdere antwoorden mogelijk. *Route 1 en 2 waarvan 10 uitgefilterd bij vraag 11 (n= 37)*

	%	Aantal
Bijles	27%	10
Extra begeleiding/ondersteuning tijdens de lessen	19%	7
Voorlichting	43%	16
Aparte klassen (waaronder kansklassen)	5%	2
Extra lessen	8%	3
Een individueel programma	5%	2
Extra schoolweken in de zomerperiode om benodigde kennis bij te spijkeren	14%	5
Aandacht besteden aan de meer academische werkwijze op het vwo.	0%	0
Meelopen of al lessen volgen op het vwo.	16%	6
Anders	5%	2
Geen activiteiten.	24%	9
Weet ik niet.	14%	5

18. Ben je tevreden over de voorbereiding op de overstap naar het vwo? *Route 1 en 2 waarvan 10 uitgefilterd bij vraag 11 (n= 37)*

	%	Aantal
Ja	24%	9
Nee	32%	12
Weet ik niet	43%	16
Totaal	100%	37

Toelating tot het vwo

De volgende vragen gaan over de toelatingseisen voor havoleerlingen die na het halen van hun diploma door willen stromen naar het vwo.

19. Stelt of stelde de vwo-school eisen aan leerlingen met een havodiploma om toegelaten te worden tot vwo-5? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1 en 2 waarvan 10 uitgefilterd bij vraag 11 (n= 37)*

	%	Aantal
Nee	3%	1
Ja, een positief advies vanuit de havo.	65%	24
Ja, een cijfereis. <i>Naar vraag 20</i>	78%	29
Ja, specifieke eisen aan het vakkenpakket, namelijk _____	16%	6
Ja, een goede werkhouding.	41%	15
Ja, een gerichte motivatie.	38%	14
Ja, namelijk _____	0%	0

20. Welke cijfereis stelt of stelde de vwo-school om toegelaten te worden tot vwo-5? *Bij antwoord: een cijfereis bij vraag 19 (n= 29)*

	ja	Aantal
	%	
Gemiddeld eindexamencijfer _____	34%	10
Gemiddeld schoolexamencijfer _____	28%	8
Gemiddeld examencijfer voor de kernvakken _____	24%	7
Gemiddeld eindexamen- en schoolexamencijfer _____	52%	15
Anders, namelijk _____	3%	1
Weet ik niet	28%	8

De communicatie over de overstap van havo naar vwo

De volgende vragen gaan over de communicatie vanuit de school over de doorstroom van havo naar vwo.

21. Hoe wist je dat je met een havodiploma kunt overstappen naar het vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1 en 2 waarvan 10 uitgefilterd bij vraag 11 (n= 37)*

	ja	Aantal
	%	
Dat stond in de schoolgids	16%	6
Dat stond op de website van mijn school	5%	2
Dat stond in de informatiebrochures van mijn school	30%	11
Daar werd een voorlichting voor gegeven op mijn school	19%	7
Dat vertelde mijn mentor	32%	12
Dat hoorde ik van mijn ouders	22%	8
Anders, namelijk _____	14%	5

22. Wanneer wist je dat je van de havo kunt doorstromen naar het vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1 en 2 waarvan 10 uitgefilterd bij vraag 11 (n= 37)*

	ja	Aantal
	%	
Toen ik mijn profiel moest kiezen.	8%	3
In leerjaar 1.	35%	13
In leerjaar 2.	11%	4
In leerjaar 3.	22%	8
In leerjaar 4.	24%	9
In leerjaar 5.	3%	1
Toen ik hier op school naar heb gevraagd	0%	0
Anders, namelijk _____	3%	1

23. Wanneer wist je welke toelatingseisen er waren tot het vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1 en 2 waarvan 10 uitgefilterd bij vraag 11 (n= 37)*

	ja	Aantal
	%	
Toen ik hoorde dat het mogelijk was om door te stromen naar het vwo.	8%	3
Tegelijkertijd met het kiezen van mijn profiel.	3%	1
In leerjaar 1.	8%	3
In leerjaar 2.	3%	1
In leerjaar 3.	14%	5
In leerjaar 4.	27%	10
In leerjaar 5.	19%	11
Toen ik hier op school naar heb gevraagd	11%	4
Anders, namelijk _____	3%	1

24. Ben je tevreden over de informatie van jouw school over de doorstroom havo/vwo? *Route 1 en 2 waarvan 10 uitgefilterd bij vraag 11 (n= 37)*

	ja	Aantal
	%	
Zeer tevreden, omdat _____	30%	7
Tevreden, omdat _____	45%	9
Neutraal, omdat _____	58%	14
Ontevreden, omdat _____	23%	5
Zeer ontevreden, omdat _____	10%	2

Toekomst

25. Wat vind jij dat er in de toekomst nodig is voor een soepele overgang van havo naar vwo? *U kunt maximaal drie mogelijkheden aanvinken. Route 1 tm 5 (n= 303)*

	ja	Aantal
	%	
Scholen moeten meer maatwerk bieden, bijvoorbeeld door de mogelijkheid om een extra vak op de havo te volgen en af te sluiten of door een vak op een hoger niveau te volgen.	35%	105
De toelatingseisen vanuit het vwo moeten op iedere school hetzelfde zijn.	29%	89
Er is een doorstroomrecht nodig. Scholen mogen geen toelatingseisen stellen, iedere leerling met een havo-diploma moet naar het vwo mogen.	20%	62
Leerlingen moeten beter begeleid worden vooraf, tijdens en na de overstap van havo naar vwo.	37%	113
De vakken op het havo en vwo moeten beter op elkaar aansluiten.	26%	79
De werkwijze (het tempo en hoeveelheid lesstof) moet beter op elkaar aansluiten.	22%	67
Er is iets anders nodig: _____	1%	3
Ik heb hier geen mening over/ ik weet het niet.	15%	44
De overgang tussen havo en vwo is goed zoals het nu is, hier hoeft niets aan te veranderen.	10%	30

26. Vind je dat iedere leerling met een havodiploma het recht moet hebben om naar het vwo door te stromen (dit heet een doorstroomrecht)? *Route 1 tm 5* (n= 303)

	%	Aantal
Ja, want _____	36%	110
Neutraal / ik heb hier geen mening over	47%	141
Nee, want _____	17%	52
Totaal	100%	303

27. Wat is volgens jou positief aan een doorstroomrecht havo-vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1 tm 5* (n= 303)

Een eventueel doorstroomrecht havo-vwo...

	%	Aantal
...zorgt ervoor dat iedere leerlingen gelijke kansen krijgt.	72%	218
...geeft leerlingen de mogelijkheid om de keuze voor een vervolgopleiding uit te stellen.	45%	135
...zorgt ervoor dat er meer duidelijkheid is voor ouders en leerlingen.	13%	38
iets anders: _____	3%	9

28. Wat is volgens jou negatief aan een doorstroomrecht havo-vwo? *Meerdere antwoorden mogelijk. Route 1 tm 5* (n= 303)

Een eventueel doorstroomrecht havo-vwo...

	%	Aantal
...zorgt ervoor dat er leerlingen op het vwo komen voor wie dat niet geschikt is. Vwo pas niet bij iedere havoleerling.	63%	192
...zorgt ervoor dat havo-leerlingen minder hard te werken om het vwo te halen.	22%	66
...zorgt ervoor dat havo-leerlingen minder begeleiding zullen krijgen in de overstap naar het vwo.	14%	42
...de meeste leerlingen gaan na havo niet naar het vwo. Aandacht voor de leerlingen die over willen stappen naar het vwo, gaat ten koste van de andere leerlingen.	15%	46
iets anders: _____	7%	20

29. Heb je verder nog opmerkingen over de doorstroom havo-vwo, dan kun je die hieronder noteren.

Bijlage 4 Interviewleidraad ouders

1. U heeft de vragenlijst ingevuld. Kunt u kort iets vertellen over de overstap van havo naar vwo die uw zoon/dochter heeft gemaakt?
2. In de vragenlijst heeft u aangegeven dat uw zoon/dochter naar het vwo is gegaan om [.....]. Kunt u hier wat meer over vertellen?
3. Hoe is deze overgang verlopen?
Wat ging goed en wat ging minder goed? Toelatingseisen?
4. Welke begeleiding kreeg uw zoon/dochter *voorafgaande* aan de overstap naar vwo? Bent u hier tevreden over?
Denk aan mentorgesprekken, oriëntatiemogelijkheden, lob, extra vakken/huiswerk.
5. Welke begeleiding kreeg uw zoon/dochter *na de overstap* op het vwo? Bent u hier tevreden over?
Denk aan extra begeleiding, bijscholing, mentorgesprekken.
6. Wat vindt u van de aansluiting tussen havo en vwo?
Denk aan vakken, werktempo, studievaardigheden.
7. Vind u het wenselijk om iets te doen aan de aansluiting tussen havo en vwo? Zo ja: wat?
8. Wat vindt u van een eventueel doorstroomrecht van havo naar vwo?
Voordelen, nadelen.

Oberon

Postbus 1423, 3500 BK Utrecht
t 030 230 60 90 | f 030 230 60 80
info@oberon.eu | www.oberon.eu

Utrecht, 15 juni 2018

In opdracht van Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap



Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap